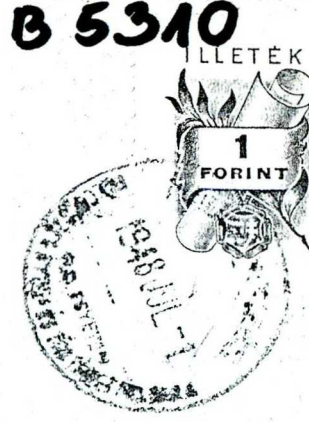

C 31051

JATE
EGYETEMI GYŰJTEMÉNY

HELYBEN
OLVASHATÓ

M Á R A I S Á N D O R.

Doktori értekezés ~~angol~~ irodalomból.

Készítette: Csizmadia Irén.

536 4748
H.8. VI. H.

01.02.2 8

B 5310

031051

JATE Egyetemi Könyvtár

J000132602

x

I. Élete, egyénisége.

Márai Sándor 1900. ápr. 11-én született Kassán. Családi neve Grosschmid. Nemcsak apai, hanem anyai ágon is bevándorolt német, szász-morva nemzetségből származik, de a szabadságharc idején magyarra válik az addig erősen a Habsburgok kegyében álló család. "Nő ágon magyar családokkal rokon". Jómódu polgári környezetben nőtt fel. Szülőhelye és polgári osztálya, amely már magában hordta a bomlás csráit, döntően hatott egyénisége, életfelfogása, írói mondanivalói kialakításában.

Gyermekkora az utolsó békés évtized feszült hangulatában telik el, abban az időben, amikor két alapérzés hatja át a világot: Valami nincsen rendben. A másik: Valami történik, de nem vagyunk urai.

A világháború idején serdült fel, s az akkori zűrzavaros világ, a hazugság és hiábavalóság légköre kiábrándulttá, cinikusá teszi, az apák nemzedékét vádolja, semmiben nem hisz. Két világ határán indult, az eszmények, amelyekben hinni tanult, mint megvetet ősckaságok kerültek nap mint nap szemétre, ujak még nem voltak, az ilyen korok a legveszedelmesebbek. Ez a nemzedék sokat szenvedett és soha nem tudott harmóniába jutni a világgal.

Az érettségi után joghallgató Pesten. Az első év végén átmegy a bölcsészeti fakultásra. A forradalom idején fiatal egyetemista, ő résztvesz benne, s a bukás után el kell hagynia Magyarországot.

A külföldi bolyongás meglehetősen szertelen ideje következik. Hosszu időt, tíz évet töltött külföldön. Mindenben csalódva: "Semmi más nem voltam - s nem akartam lenni - ebben az időben, mint céltalan fiatalember" - így ír magáról. Esztendőket tölt Németországban. Egyetemre járva az újságírást akarja elsajátítani, de hamarosan észreveszi, hogy ezba terület az ő számára már ismert, a tanulást cikkek írásával kezdi, s az egyik legelőkelőbb német napilap, a Frankfurter Zeitung vezető helyen és azonnal közölte tárcáit, verseit. Thomas Mann, Stephan Zweig, Gerhart Hauptmann művei mellett jelenek meg írásai. Más német és külföldi, majd hazai újságokban is ír. Sikere volt, mert kifejezte a korát, merész, cinikus hangon, az emberi élet fonákságait gunyolva, újszerű, szellemes stílusban írt. Évekig Párisban is él, hatása rá is igen nagy. Itt ismerkedik meg a modern irányokkal, rengeteget tanul, élményeket gyűjt. Felismeri igazi munkakörét, Párisban kezd regényeket írni.

Hazajöve, már eléggé kialakult írói szemlélettel folyja munkáját. Visszavonultan él, szüntelenül dolgozik, s könyveiben mindig többet ad, mind nagyobb kérdésekről ír.

Évente két-három könyve jelenik meg. Új, szokatlan mondanivalójával nagy feltűnést kelt, a legelőkelőbb élgárdába kerül. Regényeit külföldi nyelvekre fordítják, mindenütt sikere van. Újabban sok támadás éri, elsősorban polgár volta miatt.

II. Márai művei.

A./ Az előkészület ideje.

A lázadás és a kalandozás, a gyermekkor és a külföldi tartózkodás idejéhez fűződő műveket vehetjük ide. Fáj neki az élet, nem tud megnyugodni. Komor világ. Kiábrándult, frivol hang jellemzi ezeket az írásokat. Néha hiányzik a szépség s csak a bűvészkedést érezzük. Nem értéktelen művek, de még nem igazi Márai-alkotások.

Első kísérletek. Még jelentéktelen írásai.

Emlékkönyv. Versek. Kassa. 1917.

Emberi hang. Versek. Kassa. 1921.

Panaszkönyv. Elb. Kassa. 1922.

A mészáros. Bűnügyi regény. Bécs. 1924.

Istenek nyomában.

Márai 1926-ban Keletre utazik. "Európában csalódva hazamegyek Ázsiába." A régi istenek nyomában indul, menekülni akar az emberek elől. Bejárja Egyiptomot, Palesztinát, Törökországot, s e három hónapi utazásáról újságcikkekben számol be, amelyeknek gyűjteménye ez a könyv.

Eleven, könnyed, az újságíró-stílus színes hangján írja le a megérkezést Afrikába, a lámpát kínáló, tolakodó benszülöttet, Aladint, s a hordárok zajos hadát, akik mintha Ali baba és a negyven rablót személyesítenék meg. Kissé anekdótázó, pl. mikor leírja a rodusi partraszállást: "Rodusnak harminc ezer lakosa van. Mikor partraszálltam, mind a harminc ezer ott állt a parton és pénzt kért; csak az aggasztányokat és bönákat hagyták otthon, a csecsemők mind ott voltak."

Néha egészen mély: "A 40fokos lángoló hőségben, az évezredek szennyben és nyugalomban senyved és éli egykedvűen, titokzatos, tunya, vad és raffinált életét ez az erős és beteg, hatalmas és tehetetlen tömeg: Afrika."

Látja a nyomort, a korbácsolást. A fáraókra gondol: "Közben eltelt ötezer év és nem történt semmi." S észreveszi, hogyha egy angol kutyát elüt az autó, nagy a felháborodás, de az elütött arab miatt meg sem áll. Európa boldogítási eszközei: a tank és a repülő.

A kairói múzeumot megrendülve szemléli: "Mi minden élt ezekben az emberekben, amiről mi néha azt hisszük, hogy a mi nyugtalan időnk kiváltsága és jelzője, spleen, cinizmus, játékdüh, szkepszis, kasztromlottság, s ugyanaz az idegesség, leegyszerűsíteni és végső formájukban fejezni ki az élet, a tárgyak, a természet értelmét."

Kereste az író Mleten az isteneket, de csak embereket talált, kiábrándító embereket és rendszereket. Az istenekből attrakciót csináltak, milyen gyorsan meghal aztán az ilyen isten. Szomorúan írja Párisba: "Nincs nagyobb titok a földön, mint az emberek vágya az Isten után; nincs szomorubb vágy és reménytelenebb."

Bébi, vagy az első szerelem.

Egy 54 éves, öregedő magányos latin tanárnak a megrendítő utolsó éve, fokozatos megőrülése története.

Ez a szomorú vidéki tanár sok kínos emléket őriz. Az anyja sokat verte. Balul végződik egy lányos háznál való látogatása. Nagyon szegény és kopott volt, sokat szenvedett kollégáktól, növénydekektől mint fiatal tanár. Félszeg, társaságban kétszer vesz a husból, hogy addig se kelljen beszélni. Ugy érzi, céltalan munkában töltötte el az életét. "Igy múlt el az egész, az egész élet. Semmi nem volt. Semmi nem lesz." "Nincs egy lélek, nincs egy ember a földön, akikhez valami közöm lenne, akiket szeretnék." Pedig jó ember, mindenkinek segít. Lelkiismeretesen végzi munkáját, kínos pontossággal osztja be napját. Folyton tépelődik. Nem hiszem. Nem tudom. Lehet ez? Talán. Ezek a folyton visszatérő mondatai. Álmok kínozzák, megalázzák, majd hull, zuhan. Inni kezd. Naplót vezet. De semmi sem segít. "S az Isten is tulságosan hallgat."

De tavasszal aztán valóban elkövetkezik a "veszély". Először tanít lányokat, s az egyik nyolcadikos megtetszik neki. Növénydeknek mondja, Csereinek hívja önmagában is, nem méri bevallani, nem is tudja, hogy szerelmes. S azt sem veszi észre, hogy az ellenfelét gyűlöli egy VIII.-os fiuban, Madárban, aki együtt szokott lenni Cserei Bébivel. Nem tudja miért, de új, világos ruhát csináltat, szakállát, hajuszát levágatja. Sétál a lány háza előtt. Szeretne venni neki valamit, szeretné megsimogatni, szeretné azt mondani: Te drága! De csak annyit tehet, hogy elkéri Bébi ceruzáját.

Eleinte csak szórakozott, megáll az utcán, mosolyog. Majd képzelődik: valaki van a kapu előtt, el akarják lopni a pénzét. Fél mindenkitől, elküldi gazdasszonyát is. Egy baltát tart kezénél. Ugy érzi, terveznek a városban ellentámadást....

Az utolsó jelenet az iskolában a teljes felbomláshoz vezet. Kitépi Madár kezéből Bébi fényképét, mire Madár arculati. Felfüggesztik. Hazamegy, szekrényt tol az ajtó elé, s kezében baltával várja a fényképet követelő Madárt. Most már teljes az őrülete.

Komór, sötét tónusú mű, a tudatalattinak, az elmulasztott élményeknek félelmes feltörését ábrázolja. Jellegzetes freudai regény de sohasem érezzük mesterkélten kialakítottnak.

A környezetrajz is nagyon találó. A jellegzetes tanári karakter a VIII.-os osztály, a kamasz Madár bemutatása, Bébinek finom, gyengéd prózája, mind tehetséges író jellemzései.

Stilusa helyenként emlékeztet Dosztojevszkij kísértetiesen pontos leírásaira. Rövid mondatainak sztatikus nyugalma, a lélekben lezajló dráma ellentéte különös feszültséget teremt bennünk, s félelmesen sodor a végzetes felé. Kár, hogy napló formát használ, mert sokszor küzd az írásban a fiatal, tehetséges és szellemes író mondanivalója a félszeg, tanár dadogó szavaival.

Értékes mű, de még nem mutatja a jellegzetes Márai-jegyeket.

Zendülők.

Elsatnyult vágyak, ösztönök törnek fel ebben a műben is. Itt is iskola a milió. Ez is freudi regény, kisebb távlatban, 18 évesek élnek újra a gyerekkort.

Az első világháború végén 1918 nyarán játszódik. Szereplői diákok, akik most érettségiztek, tehát a legfiatalabb háborús nemzedék: az a generáció, amely félig még gyermek volt, tehát nem lehetett a frontra cipelni, de már elég érett ahhoz, hogy átérezze a háboru szörnyűségeit. És front nélkül is, sebesülten és rokkantan léptek az életbe.

"Utálom, amire tanítanak. Nem hiszem, amit ők hisznek. Nem tisztelnek, amit ők tisztelnek. Én nem akarok velük élni, az ételükből sem akarok enni. Ezért vagyok itt. Mert itt meg tudom sérteni, ami az ő törvényük." Ezeket a tragikusan sötét szavakat az egyik zendülő mondja a felnőttek világa ellen. Nemzedékválságot ábrázol a könyv, a lázadó gyermekek fájdalmas problémáját adja.

A zendülők: öt érettségizett fiú, akik a maguk külön világának gyötrelmes szépségét és kínos, de megszokott melegségét féltve, föllázadnak a felnőttek világa ellen. Meglopják, becsapják, lenézik, kigunyolják a felnőtteket, mint egy komitácsi sereg, minden eszközt józnak és megengedhetőnek tartanak, hogy az ellenségnek kárt okozzanak. Ez a nemzedék nem vágyakozott a felnőttesség lelki szférájába. Valami egyetemes félelem fogta el ezt a fiatalságot az élettel szemben, amely sima és biztos utak helyett sötét, rejtett szakadékokkal, gonosz veremekkel teli őszbozótot kínált eléjük, s amelytől elvesztett illúzióik helyébe semmi kárpótlást nem remélhettek.

A régi és az új nemzedék harca, de nem a "Légy jó mindhalálig" megrázó, de mégis szelíd, lírai hangján. Ez nem ártatlan gyermekvilág. A problémát, amely különben érezhetően elsőnek született meg a regényből - kissé kínos, majdnem beteg levegőjű történetbe realizálja az író. Nem tehetünk érte szemrehányást: betegséget ír le, az orvos figyelmeztet felülállásával s csöppet sem finnyásan. Gennyeseket nyit meg a kés biztonsággal s titkos zörejeket les ki a sztetoszkóp finom hallásával. Diagnózisának adatai bőségesek, ha ki is emlékeztetnek is gyermekpszichológiai adatokra: az 5-6 évesek játszó és fantáziáló szenvedélyét, a 7-8 évesek gyűjtési és csónási vágyát, a 9-10 évesek bandalakító primitív szociális ösztöneit, a kamaszok tájékozatlan homoszexualitását mind egyesítik szegény lelkükben ezek az elkésett gyermekek. De ezeket az adatokat Márai fölényes és kimérten reális írói eszközeivel életre tudja kelteni alakjaiban, a négy különböző társadalmi milióból jött, különböző lelki habitusu fiatal emberben. Jövendő vágyaikról, pályáról szó sem esik köztük, mintha falat emeltek volna maguk elé, hogy akarva se láthassanak át a "másik világba".

Ezt a légvárat két felnőttnek, a színésznek és a zálogosnak a durva beavatkozása dönti össze. S a másik világ szennye elsöpri az ő ugyancsak tisztátalan, beteg, de valami ősi és szép tisztátalanságot őrző világukat. Az egyik fiú öngyilkos lesz, a banda széthull, s nekik be kell lépniük a másik világba.

Megrázó védőbeszéd az ifjúság mellett; nyomában felszökken a megtisztulásnak az az érzése, amely csak a legemberibb írásokból árad.

Idegen emberek.

A regény hőse egy magyar-latin szakos fiatal tanár. A háboru utáni időben, tizenegy hónapi berlini tartózkodás után, megurva a német földet, elhatározza, hogy elmegy Párisba, néhány hétre. S most az író vizsgálja, milyen is az: idegenben lenni.

Hamarosan elragadja az idegenben-levésnek, ennek a jó, lebegő állapotnak a szédelete, a hetek mulnak, s nem tud hazatérni. Sőt, meg kell szakítania minden kapcsolatot az otthoniakkal. Párisból levelet akar küldeni szüleinek, de még ezt is képtelen feladni. Egyszer levélszekrényt lát. S ekkor: "Felemelte kezét, hogy zsebéből előhúzza a levelet. Az élet egyik lassu pillanata volt ez, nagyon lassan emelte kezét, le is pillantott rá, s ebben a pillanatban már tudta, hogy nem fogja bedobni a levelet, nem adja meg a címét, zuhan mint a kő a vízbe, család, név, gyökér, odatartozás nélkül, ebben az ismeretlen hőfoku örvényben.....s egyszerre lázas és édes izgalom örlött át rajta, mintha most születne még egyszer a világra, a Rue de la sarkán, huszonnyolc évesen, név és eredet nélkül, ebben a pillanatban

A szabadság izgalmáról van itt szó, ez a regény leglényegesebb mondanivalója. Nagy, érdekes feladat egy író számára, de Márai nem oldja meg teljességgel, vannak a regénynek hibái. Szegényes. Kévs benne az érdekes figura és jelenet. Sokat visszaél a meg-nem-magyarázás technikájával. Tulsok a váratlan helyzet. Gyakran az az érzésünk, hogy ő sem gondolja végig, amit nem mond el. Sok a furcsa írtasztikum. pl. a leány kényszeríti, hogy vele utazzék, s mikor ugyan ez az Éva több hónapi együttlét után elhagyja, kiderül, hogy nem is tudja a lány nevét. Minden szereplő bizonytalan vonásokkal van felfestve. Sokszor az újságíró stílusát és hatáskeresést érezzük, itt ott sokadrangu írók általános szokásos jeleneteit mutatja.

A regény igazi értéke egyes részleteiben van. Apró megfigyeléseiben tudott teljes művészetet adni; hogyan fog fel az idegen egy várost, hogyan fogadják a franciák az idegent, milyen az emigránsok élete. Érdeme az is, hogy őszintén, s nem fellengzős lelkesedéssel nagyképeséggel tárja fel külföldi élményét. Nem "csodálatosan boldog", s nincsenek "nagy élményei". Ez az őszinteség uttörő, utazásról szóló műveink között.

Márai sem érezhette ezt a regényt megoldásnak, mert még soha nem nyúl ehhez a témához.

Nem elsőrendű alkotása Márainak, mégis fontos, sok jeget mutat Márai későbbi művészetéből. De ebben a fázisban ezek még mesterkölten hatnak.

Mint a hal vagy a néger.

Az 1920-30 közötti időben keletkezett mintegy harminc költemény. Szabadversek. Fáradt, kétségbeesetten "valamit" kereső írások. "Semmiiben nem hiszek". Most, többet, csodát akar. S gyorsan "mielőtt sötét lesz." A fájdalom párlatai, mint egyik bírálója írja. Összességül a szíve a sötétben, mint egy gyermeknek, amikor a halál csillagjai derengenek. A világ iszonyúan érthetetlen. Mindegyik vers mögött a fájdalom:

"Posten az Enke előtt este
....elszedültem s megálltam
S néztem magam körül, akár a néger
Londonban, mint a hal a nápolyi
Halaskosárban, mint az ember nézhet
Itt a földön."

Intellektuális versek, nincs bennük zene. Ki kellett törnie az érzéseknek Máraiból, erre szolgáltak, s arra, hogy átvezessék Márait a prózához. S hogy nem a vers volt a művész igazi területe, mutatja az azóta megjelent több mint harminc kötetnyi Márai-próza.

Műsoron kívül.

Különböző időben és helyen megjelent mintegy félszáz ujságcikk, kisebb elbeszélés gyűjteménye ez a könyv.

Igy együtt meglehetősen vegyes társaság, sem érték, sem táma szempontjából nincs semmi válogatás. A címek is a legkülönbözőbbek: "Részeg disznó" és "Monizmus", "Rákok" és "Kéjgyilkos". Meglepőbbek, életrevalóbbak voltak egyenként. Valami ciklikus ismétlődést érzünk, a cikkek menete nagyjából mindenütt egyforma. Folytonosan lázong. Szinte minden darabjában ott van a láthatatlan "miért". Miért nem oltják el az égő erdőt? Miért beszélnek az emberek, ha nincs mondanivalójuk? Miért az eljegyzés, ha senki nem akarja? Miért mondják az egyik emberre, hogy jó, mikor önző és számító és a másakra, a jóra az ellenkezőt? S az emberek azért teszik a szegényházba, hogy végleg elmenjen a kedvük az élettől? "Nézd egy fél óráig közelről a világot, s kielégülsz, keserű lesz a szád és fáradtan behunyod a szemed." De ez a pesszimizmus órákon át ismétlődve nagyon fárasztó.

Pedig az anyag gazdag. Egyes emberek, tájak, események, szociális problémák. Némelyik skicce akár regénytémának is beillene, elegendő lenne. Egy-egy szóval, mondattal hangulatot teremt. Egy-egy mozdulatban emberi életet mutat be. Élesen lát, merész képzettársításai vannak, fölényes, fiatalos hetykeséggel gunyolódik az emberek ostobaságai és hazugságai fölött. Későbbi műveiben megértőbb.

Csutura.

Márai első mondata óvatosságra int: "Vigyázat, kutya-regény következik".

A regényről azonban nyomban látjuk, hogy nem egészen Csutura, a korszak puli kedvéért íródott, jóllehet ez a mulatságos kutya-kölyök mindenütt jelen van, hol hangosan, rágva, harapva, hol szeliden megbujva. Csutura majdnem csak ürügye az írónak, hogy vele maga is belépessen a regénybe, s ketten járják be a társadalomba szervezkedett világnak kicsiny, de intenzíven élő területét.

Egy karácsony-esti ajándék Csutura, ez a kis rakoncátlan, borzas puli. Belép az életünkbe, megunt lakásunkba, mely az ő számára csodák földje; titokzatos istenség barátunk, tűzvész egy meggyújtott lámpa, vizes és felborult pohár. Próbáljuk vele élni azt, amit magunk már túl éltünk, s vele látni azt, amit számunkra a megszokás már láthatatlanná tett. S egyszerre minden megintog körülöt-

tünk, csupa rejtély és probléma tornyosul elénk; amit már régen érteni véltünk, azt újra meg kell értenünk, s amivel régen leszámoltunk, az is új számvetésre kényszerít. Végtelen és kimeríthetetlen titkok közt élünk, idegenül, magányosan és reménytelenül.

Nem kell azonban azt hinnünk, hogy az író olcsó fogással a kutyaéből rezonórt farag, s az állati primitívség leple alatt mondja el mondanivalóját a világról. Nem, író és kutya közösen szemlélődnek, mintegy tépelődnek, az író alázatosan lehajol kissé emberségéből a kutya ösztönösebb lényéhez, de Csutora is fölemelkedik némiképp az intellektus világába. Mindketten engednek egy levest önmagukból és evvel egy harmadik, kedves, különös varázsu nézőpont keletkezik. A könyv ízét, eredetiségét éppen ez a feszültség adja meg, amely a két ellentétes pólus között ott remeg, s mely mint éles hur metszi keresztül az életjelenségeket, s a humoros helyzetek sorát teremti meg.

A szemlélet módja meghatározza a stílust is. Az intellektus kiábrándultságának és az ösztönök ősi kíváncsiságának kereszteződéséből születik meg Márai hol halkán irónikus, hol keserű, majd meghatótt, hol játékosan könnyed és mulatságos hangja. Színes, minden ízében európai próza ez. Kár, hogy néha megüti füllünket egy-egy újságírásból becsuszott könnyebb fajsúlyú fordulat.

Még vonzóbbá teszik a könyvet SzékelyKovács Olga végtelenül kedves Csutora illusztrációi.

A szegények iskolája.

A szegénység, mint valamilyen járvány, úgy elterjedt, azért tanácsokat szeretne adni az elviselésére.

A szegénységről sokféleképpen írtak már, vallásos hangon, statisztikákkal, logikailag, filozófiai fejtegetésekkel, meghatározó módon, vagy élesen támadva. Oly téma, amelyet a l'art pour l'art legelszántabb képviselői sem tudtak tendencia nélkül feldolgozni. De az emberiség örök és változatlan, de kedélyes és természetes betegségét a szegénységet elfogni, ez új - gondoljak eleinte olvasása közben.

A megállapított kör gyógyítására gazdag patikával lép elénk. A tanácsok egész sorát kapjuk: Miként lehet enyhíteni ezt az állapotot; melyek azok a fekélyek, amelyek gyógyíthatatlannak; szellemes fordulatokkal állítja ellentétbe a szegénység egyes dolgait a gazdagsággal, az utóbbi rovására. Mindig eleven, mindig könnyed, ott, ahol tragikumhoz jut el, bámulatos frissességgel lendül át a humorba, vigasztal, tanít és gyógyít. Annyira ügyes, hogy az olvasót, aki végzetes bajait felismeri, egyúttal gyorssegélyben is részesíti, megkönnyíti és optimistává varázsolja.

A könyvnek legnagyobb értéke "ahogyan" mondja, az író páratlan művészete, a forma. A stílusárnysalatoknak végtelen skáláját ismeri és használja a legkönnyedebben. A guny, a komolyság, az áhitat, a mélység, komikum és humor hangja váltja fel egymást, alig észrevehetően, finom változatokkal.

De minden formai virtuozitása, játékosága, derűje mellett is a mondanivaló mélyén észre kell vennünk a finom élű támadást az élet asszociális berendezése ellen. A humánusot képviseli itt is, mint mindig Márai.

Nagyon sokan szeretik ezt a Márai-könyvet s nem alap talanul.

A sziget.

Egy egyensúlyát veszített tanárt mutat be itt is Márai, mint már előző két regényében is. Askenasi is beteg lélek, itt is lázadás történik.

A mű cselekménye, amely rendkívül titokzatosan indul, a horvát tengerpart egyik kies fürdőhelyére vezet. Itt találkozunk a hőssel és lassankint megvilágosodik eddigi élete. Sokáig, 15 éven át boldogan élt feleségével, Annával, és kisleányával, de egy pillanatban rádöbben - jellegzetes Márai motívum -, hogy nem bírja tovább ezt az életet. Családját elhagyva, Elizzel, egy táncosnővel él. De most már úgy érzi, hogy sem a házasság, sem a kaland nem ad "megoldás"-t, "válasz"-t /jellegzetes Márai szavak/ az életére. Elküldi Elizt. Beteg lesz, s ekkor ajánlották neki az utazást, így jött el erre a fürdőhelyre.

A szállóban lakik egy szőke nő, feltűnik neki, s bemegy hozzá. Itt megszakad az esemény.

Lassan, fokozatosan tudjuk meg, hogy megölte a nőt, s még felfedezik a gyilkosságot, kedve szerint akar élni. Kisértetiesen ábrázolja Márai az utolsó idő minden apró gondolatát. Csónakba ül, s kivez a tenger egy magányosan álló szigetére. Itt, kívül az emberi társadalmon, szokásokon, törvényeken, jól érzi magát. Nyugodt. Most végre boldog. Gondolatai világosan peregnek. "Őrizni valamit a válság egy neme, s ő már nem őrzött semmit, se reményt, se tárgyat, se titkot." S ahhoz a Dosztojevszkij-jel ellentétes megismeréshez jut el: "A világ megváltása talán nem is a jószág, hanem a bűn." Csak a halál előtti pillanatok a szépek, s csak a bátorság, a lázadás, a bűn teheti boldoggá az embert.

Márai itt már az epikum anyagát félre tolva a probléma körül próbál minél nagyobb világosságot teremteni. De valami elméleti izt érzünk, helyenként még sok a mesterkelt boncolgatás.

"A sziget" még nem nagy regény, de merész és jelentős lépés Márai igazi utjának megtalálásához.

Bolhapiac.

Ujságcikkek gyűjteménye.

Előszó helyett az írói sors jellemzésére a buvár történetét mondja el, aki vízi hullákat, olcsó lim-lomokat igyekszik felszínre hozni a mélyből, miközben agyában megelevenedik a múlt: valamikor másképpen képzelte el. Nem azért vállalkozott erre a levegőtlen, örök ellenállásban muló életre. Valami mást akart felhozni, valami kincset, "csodát", amelyet még nem is látott senki odafönn....De mindig másról volt szó, mindig sietnie kellett. -Ebbe a kötetben Márai is a buvár szerepére vállalkozik és szinte előre elnézést kér, hogy ezuttal semmiségek, apró jelentéktelenségek kerülnek majd felszínre.

"Nekem konfliktusaim voltak és vannak Istennel és az emberekkel, magammal, a tárgyakkal és a világ rendjével, melyet együgyűnek és rendetlennek tartok." Igen, egyenlőre még ezekről a konfliktusokról vallaz író, de későbbi könyveiben már a "csodát" is megtaláljuk.

Mint az orvos a beteg test fölé, úgy hajol közel, félelmetesen közel Márai a beteg világ fölé, hogy hol gunyosan, hol dur-

ván, hol derűsebben felfedezze a bajokat. Mintegy epigrammák ezek az író csipkelődő modorában.

Anyagának tarkaságában, ötleteinek folyton majdnem nyugtalanító villódzásában is egységes regény ez a könyv. Eszedig tragikus regény: az egyéniség küzd itt az emberi élet kicsinyességeivel, korlátaival, ostobaságaival. Egy írói lélek izgalmas viaskodása önmagával. És éppen ez az, ami a látszólag összefüggéstelen darabkákat egy egységes drámai mozgalom ritmusába állítja. A könyv hőse mindig egy: a Márai-magatartás.

B. A nagy alkotások ideje.

Az előző könyvek mintegy csak arra voltak jók, hogy Márai művészete kiteljesedjék a most megjelenő klasszikus értékű könyvekben. A fiatalkor szélsőséges lázongásai után, most már megérti és szereti a világot. Tisztult világnézet, nemes izlés, stilusművészet jellemzi ezt a korát. Az igaz Márai - művek egyéni és csodálatos világa.

Egy polgár vallomásai.

Márai ebben a művében nagy utat járt be: eljutott önmagához.

Vallani kezd, leplezetlen, kegyetlen őszinteséggel. Olyanféle fordulat következett be írásában, mint mikor egy nagy zenész a hangversenyen idegen szerzők művei után rátér a saját muzsikájára. Márai itt már a saját műfajában alkot, egyéni hangján. Végre nem kell külső eseményekhez igazítania mondatait, vallhat önmagáról. S Márai számára az egyetlen, az igazi, de annál gazdagabb terület.

Az első kötetben az író visszatekint gyermekkorára s a serdülő kor forrongásos éveire. Messziről tekint vissza, már hűtlenül, a hűség birodalmára, a családra. Bemutatja a polgári élet szabályos korlátok között haladó, biztonságában féltelmes légkörét, az írói egyéniségtől olyan távol álló konzervatív világot. Utcák, házak, szobák, butordarabok villannak fel éles kontúrokból, gyors egymás utáni sietéssel. Jelenetek, események sűrű áradása. Emberek, rokonok, ismerősök, tizen, huszan, százan néha csak egy lehelletnyi vonással felrajzolva, de mindig azt mutatva, hogy mi az, ami belül az egyéniségük és miért csinálnak valamit. Felelet arra, ami a titok, a lényeg, a "Miért?". A serdülő kor feszültsége, a széthullani készülő politikai világ és társadalmi osztály valami különös drámai erőt ad a könyvnek.

Jön a háború és a család eddigi élete felborul.

A második kötet már a háború utáni évek története, külföldi életéről számol be.

Kilendülés a világba, elszakadás mindentől, tradícióktól, emberektől, a nagy magányosság ideje, amely belső, ösztönös készülődés a kiválasztottaknak feladatukra. Kirohanás a világba, látszólag céltalanul, otthagya családot, nem gondolva a "polgári jólét" biztos megalapozására, csak rohanni, mindent felszívni, megrögzíteni, azzal a följajzottsággal, amely végzettség, amely elől kitérni nem lehet, mert írni "kell".

Bekalandozza a forradalmi zürzavaros Németországot. Először Leipzigben jár az egyetemre s itt kezdi meg az újságírást. Weimárban Goethe zsenijének titkát kutatja, a magyar misztikus érzékével. Aztán Frankfurt, a pénzekről és művészetektől terhes Rotschildok városa, amelynek hangulatában van valami a középkori rabbik bölcsességéből és a féktelen barokkművészet izzásából és pompaszretetéből. Aztán Berlin, az inflációs lázban vonagló város, amelynek deliriumos lüktetését tradícióktól terhes polgári szalonokban, beteg fényektől villódzó mulatóhelyeken és külvárosok undorító szállásán tapasztalja.

S aztán Páris. Ahol nagy megállás következik. Az elcsendesedés, elmélyülés és önmagára eszmélés élményeivel ajándékozza meg őt is Páris, mint amnyi nagy magyar művészt.

Válás Budán.

"Akit nappal épít, az éjjel leomlott" - ezzel a mottóval indul a könyv s a tudatalatti félelmes világba vezet bennünket.

Él egy bíró Budán, Kőműves Kristóf, külsőleg kiegyensúlyozott polgári jólétben, látszólag boldogan feleségével és gyermekeivel. De egy napon feltárul előtte, hogy milyen végzetes eseményekkel kapcsolatos az élete. Volt osztálytársának, Gweier Imre orvosnak a válópere előtti napon történik ez a földindulás. Nyugtalanosság kínozza egész nap, s késő este megjelenik az orvos s ezzel kezdi vallomását: "A tárgyalást nem lehet holnap megtartani, mert én megöltem a feleséget". Elbeszél mindent. S közben megtudja a bíró, hogy a halált valójában ő okozta. Az orvos évekig boldogan élt a feleségével, míg aztán iszonyú kínok között rájön, hogy valami nincs rendben. Látszat-világot építettek maguk köré, a felesége sohasem volt egészen az övé. Elhatározzák a válást. S amikor hat hónap után az asszony meghallja a válóperes bíró nevét, akkor döbben rá, hogy ő tulajdonképpen mindig Kőművest szerette. Elmondja a férjének is, s mikor a férj egy pillanatra egyedül hagyja, mérget vesz be. A férfi hamar felfedezi, mag tudná menteni, de mozdulatlan marad. "Hiszen miért is élne még tovább ez a szegény teremtes?" S keze között hidegedik és merevedik meg az egyetlen lény, akihez köze volt.

Bűnügyi történet, de magasan felette áll az ilyen regényeknek. Rendkívül nemes a lélekrajza. A külső világ szinte teljesen eltűnik, az emberi lélekben vagyunk, mikroszkopikus finomságaiban látjuk az apró rezdüléseket. S a megvilágított részeken tulmatat Márai, megérezte, mily végtelen birodalom az, amelyről csak ködös, sötét fogalmaink lehetnek. Az önmegismerés lehetetlne volta, az emberi élet szomorú tehetetlensége végtelen alázatot önt belénk. A görög végzetdrámák misztikus mélységeit érezzük s ugyanaz a katharzis emel fel bennünket.

Napnyugati örjárat.

Utleírás, egy londoni ut története. Kisebbségi igényű munka, "Az idegen emberek" hangját halljuk újra.

A második világháború közeloedésének hangulata vizsgálja Magyarot. Lehet-e hogy ez a műveltség rövidesen elpusztuljon? Figyeli a kontinenstől eltérő szokásokat, hagyományokat. Bejárja a parkokat, templomokat, mozikat. Nézi a könyvkirakatokat, szemlélődik a muzeumban. Lehet-e, hogy ez a műveltség rövidesen elpusztuljon? Nem akarja elhinni, de biztosan érzi, hogy a következő évek Európa minden államban háború jegyben fognak eltelni.

Kabala.

"A jelek állandóan üzennek, figyeljünk rájuk". - írja bevezetésében Márai.

Apró kis mozaikokból áll ez a kis kötet. Dürva szó lenne itt a karcolat, vagy cikk elnevezés, nem hasonlítható a "Műsoron kívül" vagy a "Bolhapiac" című kötetekhez. Nem cíllal írónak, soha nem kiszámított, nem a közönségre figyel. A lélek csöndes, tiszta beszélgetései ezek, kis történetek, képek, közelből és távolból, de mindig az író nagy mag nyával a háttérben.

Ahol másnak a füle már tompa, s szemé már nem talál semmit, Márai ott kezd figyelni. Ami másnak csak halvány és haszontalan ötlet és gondolatcsillanás a dolgok láttán, az Márainak elég arra, hogy belőlük mint egy zenei motivumból egy egész kis művet szerkesszen, kis prózai szonétákat és intermezzókat. Alkot a nagyon bölcs író játékos könnyedségével, de az örök nagy dolgok reménytelen bánatával.

A féltékenyek.

Márai művészetének egyik csúcsteljesítménye ez a regény. Az érési processzus szemünk előtt ment végbe. A "Zordulók"-ben és az "Idegen emberek"-ben megjelenik a speciális Márai -féle forma látásmód és regényhangulat. A következő jelentős állomás az "Egy pár vallomása", ahol a szédeltesen gazdag anyag áll előttünk. Végül itt, a Féltékenyekben, forma és anyag teljesen egymásratalálnak, interpretálják egymást, s felépül a tökéletes alkotás.

A Városról szól ez a regény, az emberiség értékes alkotásáról. Volt már más magyar regény is, amely egy városról szólt, vagy egy kisvárosról, de a Városról még nem írtak, mert nálunk a Vrost nem is igen ismerik. Csak most kezdjük felfedezni, amikor már pusztulóban van.

Theodor Storm híres és csodálatos versét idézi fel ez a könyv: Die Stadt. A költemény a városról szól, amely a szürke teiger szürke partján fekszik, valahol; bánatos és elhagyott város, és az ifjúság varázsa mosolyog fölötte, a tengerparti szürke város föltött.

A szülővárosba vezet vissza ez a regény, a családba. Vros, család, rokon fogalmak, a kettő konturjai összemosódnak. Egy élnek, virulnak, egy a pusztulásuk is, amikor az Apa meghal.

Szól ez a regény az idegenekről is, akik egy reggel megszállják az alsó várost, eltelepednek rajta, mint egy bacillus lónia és nincsen menekvés. A fáradt szépséget elpusztítja a barbár életerő, az élet dualizmusa jelenik itt meg.

A Könyv hőse, Garren Péter, az író, monumentális vallomást tesz magyar volta mellett, de ugyanakkor bevallja, hogy Nyugat ígézetében maradt. Nyugatról jön haza apja betegségének hírére. A halál előtti napon külföldi szerelmese megjósolja neki, hogy ezentul olyan lesz, mint a vándor madarak, melyek az évszakokkal költözködnek a tengeren át. "Akkor megtudod majd, hogy két évszak van, két haza és két világ, s mindkettő egyformán tud fájni és hiányozni."

A nyugati városnak, ahonnan hazajön, nincs neve. Kar-naknak nevezik a könyvben egy hasonlat alapján. Ismeretlen a Garren család városának a neve is. Az "idegenek" leírása sem illik egyetlen népre sem. Az a szó, hogy "magyar", egyetlen egyszer sem fordul elő a regényben. A nagy "mű"-ről, amelyen a Garren család dolgozik, sohasem tudjuk meg, micsoda, az apa betegsége is mindig csak "betegség" marad.

Elvonatkozottság, lebegés, földietlenség van ebben a regényben. Márai itt szakít teljesen a naturalizmussal. Szublimálódik egy magasabb, ritkább levegőjű világba, áttessző és lényegszerű lesz, örök tartalmu. A város immár nem egy város, hanem a város mitikus képe, a család már nem család, hanem misztérium, a regény alakjai nem igazi emberek, nem is emberek talán, hanem a lét valami más kategóriájába tartoznak. Emberfölötti szimbólumokat hordoznak mindannyian: az Apa a végső kultúra, a Magatartás, Péter az irodalom, Edit a művészet és Emmánuel ur, a gazdag ember, a kapitalizmus képviselője. A mai élet mítoszát teremti meg ez a regény.

A négy évszak.

Ez a negyedik Márái-mű, amelyben kisebb lélekzetű műveit gyűjti egybe. Ebben a legrövidebbek az egyes kis történetek, képecskék, az író spontán megfigyelései. S amint rövidülnek ezek a pillanatképek, ugyanugy tisztulnak, mélyülnek is, az elmélkedés fokára jutnak.

A négy évszak minden hónapjáról, minden napjáról van egy kis villanásnyi mondanivalója. Fölényes, kissé keserű, de vonzó érdekességű szellem színes tűzijátékában gyönyörködünk. Tömördek kis mozaik, de nem hullanak szét, szervesen összetartja őket az író, e jellegzetes "Márái-attitűde". Apró jegyzetei ezek egy nagyon művelt európai szellemnek, aki izlelte a halált és az életet, s most "az élet értelmét" akarja. Az igazságban találja meg, "de az igazságot nem lehet gyakorolni, csak elviselni."

Négy évszak, de talán több; négy életkor gazdag szimfonikus költeménye ez a Márái könyv. Egy-egy dallamát még sokáig rezgeti tovább a lelkünk.

Eszter hagyatéka.

Két kisregényt tartalmaz ez a könyv, a címet viselő az igazi, tökéletes kis remekmű.

Egy asszony visszaretten a teljes szerelmi odaadás-tól átengedi alanta nővérének a férfit, ezt a fantasztikusan hitvány embert. A sors még egyszer alkalmat ad az áldozatra, de megint visszaretten. Tulságosan ismeri a férfit s nem meri vállalni sorsát.

A férfi eltűnik s az asszony magára marad gyáva és hasztalan szerelmének emlékével. Évtizedek múlva megint megjelenik a férfi, s az elmaradt önfeláldozás váltságdíját kéri. Az asszony rég várta ezt a követelést, magában már meg is adta. Felesleges az újabb bűvészkedés, az utolsó tűzijáték: a férfi enélkül is elviheti az asszony maradék kis vagyonát, elvehet tőle mindent.

Miért hat ez az egyszerű regény olyan elemi erővel? Miért szorong az olvasója mint egy görög tragédia nézőterén? Hiszen írója egyszerűen elbeszél valamit, nincsen páto-sza, jajja, kórusa. Hősnője Eszter kis szürke élet, nem heroina, szavai között gyakori a bafótt, a váltó, a vetemény.

Mi a mű titka? Nemcsak a tökéletes szerkezet. Mindennél fontosabb itt a lélek. Márai merete vállalni a megsokkottat, a hétköznapi, s ebben a hősiességet. E szürke, kisszerű légkörben egy nagy szenvedélyt, a szerelmi kötés misztériumát merete végigélni a megsemmisülésig. A koporsó deszkájánál is keményebb törvénye él és hat itt a sirigtartó szerelemnek. Az egyik fél, Eszter, szakadatlanul ad, s a szeretett férfi, a másik fél folyton csak elvesz, vagy még inkább rabol, durván. S Eszter alázatosan teljességgel betölti emberfeletti sorsát. Mindent, mindent odaad, mintha ősidők óta tartoznék mindennel annak, akit szeret. Eszter szeret és ad, ebben látja élete értelmét, s míg teljesen ki nem fosztották, nem tud meghalni. Félelmetes ez, mint minden nagy erkölcsi magatartás, részvétünkre méltó és ünnepi, mert elindulást jelent a végső dolgok felé.

Megszeretjük Esztert s a környezetével együtt szeretnénk sokszor visszatartani a kezét, hogy ne írja alá a váltót, de aztán csodálattal s megindultan tekintünk fel hűséges lényére.

A másik kisregény Déli szél c. --táán inkább novella -- is mester alkotása, de az Eszter hagyatéka mellett elmarad. Éles és hajszálfinom rajza annak a hangulatnak, amint a melegházi misztikában felnőtt fiatal urilány találkozik a csavargóval, az étellel.

Vendégjáték Bolzanóban.

Lehet, hogy van Márainak más ilyen értékű könyve is, de ez elé egyiket sem lehet helyezni. Regény? Nem lehet itt ezt a szót használni. Költészetnek és muzsikának, titokzatos dallamnak és sejtelmes szavaknak csodálatos találkozása. A szürke prózai mondatokkal ezt a művet szinte lehetetlenség megközelíteni.

Casanova történetét dolgozza fel e könyvében Márai. Az író a bevezetésben tiltakozik, hogy nem történelmi művet akart írni, őt a lélek érdekli. Valóban, a történelem csak díszlet, dobogó itt, amelyről olyasmir lehet elmondani, -- magasabb helyről és erősebb világítási effektusok alkalmazásával -- ami ne találna a mai környezethez. Ebből a talajból szárnyal fel a legmagasabbra, ahová szavakkal el lehet jutni. Emberi lelkeket ábrázol dallammal.

Az egyik birdlője mozarti zenét hall e művében. Igen, Mozart varázssos világába lépünk, könnyed lebegés, játékoság, s mindezen túl, ezek mögött valami finom szomorúság, ez a kettősség, együtt a legtöbb: a szépség.

A hasonló témájú Don Juan opera hangulatát idézhetjük fel. Casanova is híres nőhódító. Amikor fellép ez a kiérdemesült, fáradt, de még egyre hevülő, a szerelembe magát szinte parancsra beleszedítő szerelmes, meglehetősen szívalmas és komikus jelenség. Amíg csak meg nem szólal. Mert első belépőjében már a hangja felemeli, viszi és röpti s míg énekel, leválik róla a börtön szennye, az öregség, minden emberi silányság, s hőssé, eszményivé lesz. Szelidebb, emberibb Márai nagy szerelmese Mozarténál. Társa a földi, a reális élet megtestesítője, a kicsapott szerzetes mögött is Leporello alakjára gondolunk. A gróf beszéd közben egyre magasabbá váló alakja mögött a Komtur árnyékát érezzük. A döntő, a legsúlyosabb jelenet nála is maskarában s álarcok mögött játszódik. Valóban e műve rokokó fogadó díszletével, kulcslyukon lehelkedő női kórusával, nagy énekszámaival, szabályos opera. Opera, ha a gróf levéláradására, vagy a végső nagy szerelmi kettősre gondolunk.

Opera ez a mű, de csak egyetlen lírai monológból áll. Mindegyre más és más alakokon ragad meg a tekintet, akiket néhány friss jelző már élettel telít, de amint beszélni kezdenek, nem egymásnak felelnek, hanem egyik a másik szavát folytatja. Még hátérben a táj is, ez a nagyon átölt olasz kisv. rosi vidék, ha megmozdul és előlép, még ez is a hős monológját mondja. Egyetlen monológ az események sorozata, Giacomo és a kis cseléd találkozás, aztán a hősszerelmes érzelmés és bölcs társalgása a szerelemtől az öregedő toscanai nővel; Parma grófjának bravur-áriája a három szóból álló szerelmes levélről, kifogyhatatlan ötletei mögé rejtett szenvedélyével és fájdalommal, s a végső tragikus szerelmi jelenet a nőruhába öltözött Casanova és a férfiruhás Franciska között. Folyam ez a mű, s mint a hullámok csendes, állandó tovatűnésében, ebben is az örök élet ritmusát érezzük.

Monológ a szerelemtől, a boldogságról, a boldogtalanságról, életről és halálról. Örökemberi dolgokról, amelyekről annyit írtak már, még sincsenek megírva. Az irodalom vissza-visszatérő s talán egyedül igazi mondanivalói.

Szindbád hazamegy.

Előjéről vallja ebben a könyvben Márai. Krudyról, a hangulatregények mesteréről, akinek varázssos atmoszférája, mesehangulatba ringató írásait annyira szereti, s aki megtanította, hogy a valóságon túl lehet nézni az írónak.

Ezt a világot idézi fel Krudy halálakor a tanítvány Mintegy összesűriti a Krudy regények anyagát, levegőjét. Szindbád utolsó napjáról szól a regény; s mi minden elfér reggel és éjszaka között, mennyi jelképes cselekedet, bölcsen leszűrt tanítás, mennyi szenvedély. Az utolsó nap egy egész élet foglalatává válik, pedig itt is épp oly kevés az esemény, mint Krudy írásaiban.

Egy gőzfürdői látogatás, délelőtti munka a kávéházi asztalnál, csendes borozgatás a london étteremben.

Egy röpke pillanatra közöttünk él a halott mester. De a szellemidézés mellett keserűbb vonatkozásokat is rejt. Hol van a régi íróerkölcs? Miért silányodott és süketült megakor az igazi írói mondanivalók iránt?

Kaland.

Márai első szindarabja. A Márai nemcsak a regény és a kisebb prózai elbeszélések terén teremti újjá a már-már elavuló formákat, hanem itt is.

Az igazi dráma, mióta csak van, az élet alapvető nagy kérdéseit foglalta színpadra alkalmas formába, a nagy szenvedélyeket, az élet nagy válságait, az emberi bünt és bűnhődést, az emberre rázuhánó sorsot. Legbiztosabb jele e műfaj hanyatlásának, hogy a mai színpadi írók alig mernek ezekhez hozzányulni, apró-cseprő családi és szerelmi bonyodalmakkal, felületesen megfogott társadalmi konfliktusokkal, pletykaszerű, anekdotikus történetekkel keresik és sokszor meg is találják a sikert. Márai, amikor első darabjának írásba fogott, nem félt a nagy kérdésektől bátran hozzányult a nagy anyaghoz.

Szerelem, férfi-hivatás, halál – e három kérdés körül forog a dráma. Az esemény magva: a főhős a pálya legszaggatottabb csúcspontján zuhan le a mélybe. A hírneves orvos-tanár azon a napon, amikor megkapja a nagy kitüntést, a számára létesített új klinikát, megtudja, hogy felesége el akarja hagyni éppen bizalmas tanítványa kedvéért. Hiába lett hűtlen a tiszta kutatáshoz, hogy a jövendőelőre orvosi gyakorlat révén az asszony fényűzési igényeit – ahogy ezt egykori tanulóútasa, a lelkes vidéki orvos éppen ezen a napon szemére veti – de megtudja, diagnosztizálja azt is, hogy a felesége halálos beteg, tüdőrákja van, csak hónapjai vannak hátra.

Ezt a tragikusan zsúfolt napot nem annyira az események teszik robbanásig feszültté, hanem az eseményeknek a szereplőkre tett hatása. Alakjai az átlag méretnél jóval nagyobb formátumú emberek, öntudatosabbak, érzékenyebbek. Gondolataik áradása hatalmas dinamikával zuhog végig az egész darabon, a cselekmény történései csak a medret adják, a földolgoz a gondolat szférájában történnek.

Ezt az eseményt nem volt könnyű befejezni. Márai a legnehezebbet vállalta. A halálosan beteg, de mitsem tudó asszonyt tanítványával a Rivierára küldi. Utána csak őssze a professzor, szakítani akar pályájával, a nővel, de amikor az egyik beteg rosszul lesz a vörösasztalban, a hivatás felébred benne, vállalja sorsát.

Van egy súlyosan sebezhető pontja e műnek: Miért bocsátja el az orvos olyan gonosz módra a szerelemtől tiltakozó tanítványát a mit sem sejtő feleségét? Utólag ez kiábrándulttá tesz, csalódtunk az orvos magasrendűségében, nem lehet tragikus hős, s a dráma sem lehet sorstragédia, aminek pedig nyilvánvalóan készült.

Az igazi.

Mint a cím is sejteti, a házasság a problémája ennek a Márai műnek. Van-e olyan lány, aki nekünk, kizárólag a mi számunkra teremtdött, van-e igazi?

Másrészt társadalmi problémákat vet fel a házasságon belül. Lehet-e boldog az olyan házasság, ahová más-más rétegből, különböző életfelfogást hoznak magukkal a házastársak?

S egyáltalán lehet-e boldog kapcsolat emberek között, vagy marad a magány?

A regény első mottóval bátran oda lehetne tenni Valéry elgondolkasztó paradoxonját: "Ísten megteremtette a férfit, és nem találván őt elég magányosnak, egy nőt adott neki társul, hogy jobban éreztesse vele magányát."

A regény első részében, Marika, ez a kispolgári rokonszenves feleség meséli el barátjának házassága történetét. A második részben pedig a férj mondja el, elmélkedik végig mindkét házasságának eseményeit és eredménytelenségét.

Miért bomlott fel mindkét házasság? S itt kapcsolódik a szerelmi probléma társadalmi kérdésekkel. Dekadens polgári légkörben vagyunk. A férj fáradt, céltvesztett lélek, szinte hideg levegőt hoz magával, amerre jár, egy elmuló osztály pusztulásának szele érint meg bennünket. A polgári osztálynak beteg harmadik nemzedékéhez tartozik, már nem is tud mit kezdeni az életével, munkátlan, s már csak őrzi az elődei szerzeményeit. Nem hisz semmi-
ben, szeretetre, önfeláldozásra képtelen, felesége szeretete "éme-lyíti". Természetesen nem lehet boldog ez a házasság, hiszen feleségét lonézi, mivel a szülői lakásban kettővel kevesebb szoba volt S már csak azért sem lehet boldog, mert ez a házasság csak menekülés volt régi szerelme, a cseléd lány, Áldozó Judit iránti szerelmétől.

Elválnak, de a közben külföldön nagy dává alakult, nem művelt, csak civilizált Judit sem jelent megoldást. Ez a pro-
letár sorsból kiszakadt nő soha nem tudja elfelejteni a köztük lévő ellentétet, gyűlöli élettársát, aki gazdagabb, hatalmasabb, műveltebb mint ő, megveti sze elméért a férfit, s csak mintegy ki-
szolgálja gunyos mosollyal. S végül nagyon közönséges módon mag-
lopja, mire a férfi ennek a kapcsolatnak is végét vet.

S marad a magány, amely "egyedül sokkal elviselhetőbb mint a szerelemben".

Ehhez a regényhez morész technikát választott az í-
ró, ugyanazt az eseményt két személlyel mondhatja el, de nem telje-
sen sikerült. A második részben már sok a másról beszéd, elmél-
kedés, s kissé furcsa, hogy az első feleségével való házasságot
csak epizódnak fogja fel.

Hibái ellenére is jelentős mű. Érdekes problematiká-
ja s csillogó, szellemes megjegyzései élettel telítik meg.

Kassai őriárat.

Huszonnégy órák kassai tartózkodás történetét olvas-
suk a könyvben, amikor az európai világ p összemlik, mikor a pá-
risi utcákon a bevonuló német katonák menetelnek, s Európa országai

utjain a hazátlanok milliói vándorolnak. E huszonnégyszázötven évben, e különös zarándoklat egyes stációin számot vet az európai ember múltjával, jelenével, s választ akar találni a nagy kérdésekre, amelyek eltöltik ma az emberiség lelkét. Mi okozta a válságot? Mi lesz ezután? Melyik út vezetheti vissza az európai embert az összeomlásból igazi hivatásához? S megadja a választ is: "Visz-sza kell térnünk a széklemhez, melyet hűtlenül elhagytunk".

Érdekes kultúrtörténeti essay.

Mágia.

A Kabala felejthetetlen dallamai és A négy évszak rövidebb etüdjai után jelent meg ez a Márai-könyv. Kár, hogy szakított a régebbi értékes és sajátos műfajjal és most szabályos elbeszélésekből állította össze kötetét. Sokmindenről le kellett mon-dania a műfaj kedvéért. Bizonytalanság érezhető benne. A lebegő karmesteri pálcát az építész mércéjével kellett felcserélnie: az író ütemet váltott, keserves-kinosan darabokra tördelte az egykor folytonosan gyöngyöző dallamot. A legszembetűnőbb változást a Má-rai-mondat mutatja, mely nem lebegő zene itt többé, hanem tömör és kemény. És milyen furcsa ehhez az új mondathoz az író jelzői-nek és képeinek gyakori keresettségére figyelni, mikor ugyanezek a jelzők és képek, régebbi műveiben, szálltak és világítottak. Nem többek ezek novellák előkelő, színvonalas formagyakorlatoknál.

Ég és föld.

Az író az alkotás azándékával és a műfaj keretei között kissé mindig fogoly. Az író e kötetben szabadon alkot, me-gint visszatért saját dallamos és kötetlen, vonzó világához, ah-hoz az írói szándékhoz, amelyet így fejezett ki: "Az értelem ze-néje akarok lenni." S szándéktalan, önfeledt gondolkodó pillanata-inak emlékét örökíti meg.

Fáradt és finom mozdulatokkal, alázatosan keresi és kutatja az igazi emberi magatartást ég és föld között. Mindig légiesebbé válik a mondanivaló, mindig sejtelmesebbé. Örök hul-lámzás, ritmus van benne, keringés az igazság körül. Árnyalat, vonalak, színek, hangok, mozdulatok, képek; parányi vallomások az ég és föld közötti végtelen lehetőségek világából. Értetni és lát-ni az örök dolgokat, de közben alázatosan tudni, hogy csak embe-rek vagyunk, - ez az örök és tragikusan szép Márai motívum.

A gyertyák csonkig égnek.

"Minden nagy szenvedély reménytelen és halálos, más-különben nem szenvedély, hanem alku, langyos érdekek csúszéberéje. A szenvedélyről szól ez a könyv, mely több az értelemnél, mely több az életnél és a halálnál is több, örökebb. Nem lehet ellene küzdeni, s talán nem is érdemes, mert ez adta meg három ember é-létének értelmét és szépségét is. Ennek a jegyében telt el három é-let.

Két öreg, hetvenen túli férfi - hajdan barátok és vetélytársak - egy estét együtt töltenek s vallanak, míg a gyertyák csonkig égnék. Két férfi lelkébe tekintünk, s mindkettőbe egy kedves, vonzó, fiatal nőalak árnya vetődik, Krisztináé. Krisztináé, aki az egyiké soha nem volt teljesen, s a másiké már nem lehetett, s akinek fiatalon meg kellett halnia, mert nem volt bátorsága a két barát közül azt választani, akit valóban szeretett.

Negyven éve fájó, tehát lehalkult emlékeken át az eseményeknek csak a vetületét látjuk. Negyven év távlatából a történet eltávolodik reális alapjától, lényegszerűvé válik, a klasszicizmus nyugalma érezzük. Minden az emlékezésen át szeliden tompítva ér el hozzánk. Dráma az emlékezés hangulati folytonosságában oldva.

A romantikus történetben, mert ez a történet nagyon is az, Márait nem az esemény reális és objektív képe vagy indítókai, hanem a legnemesebb, - legkevésbé követhető folyamat: az érzelmek alakulása, változása, megmerevedése a lélekben az emlékeken át.

Ha egy író ennyire el mer távolodni az eseménytől, féltő, hogy nem tudja lekötni érdeklődésünket. Ha figyelünk, megtaláljuk a módszert, amellyel Márai mindig új és új lendületet ad az érdeklődésre, egy-egy mondatnál időnként sejtet valamit a további fejleményekből s az olvasó keresi a megoldást. Érdekes, művészi módszer. A klasszikus drámákra emlékeztet, ahol előzőleg hírnökök jelentették be az eseményt.

A gyertyák harmonikusabb és rokonszenvesebb alkotás az Igaznál, de a Vendégszínház feszültségét és szépségét nem éri el. A jellegzetes Márai-kitételek közül sok az ismerős, de szívesen olvassuk újra és újra. Néhány hangulatba fogott életrajz vagy jellemkép - mint a tábornok apjának szerelme, a tábornok és Konrád bécsi évei - viszont a legjobb Márai lapok szépségét éri el.

C.A háboru jegyében.

Érdekes művek keletkeznek ebben az időben is, de az előzőek szépségét nem érik el. Mintha az író virtuóztatása fölébe került volna az élménynek, az alkotás varázsa itt nem olyan erős. Meglehetősen fáradt író művei, gyakran ismételt. De a fájdalom jegyében néha a legcsodálatosabbak a mondanivalói.

Röpirat a nemzetnevelés ügyében.

Történelmünk folyamán a döntő ösztönzéseket, fejlődésünk legtermékenyebb eszményeit mindig az írók adták. Ma is fokozott felelősséggel vállalják nemzetnevelő feladatukat. Az egyik ilyen jelentős megnyilatkozás Márainak ez az 1942-ben megjelent kis könyve, ez a nagyon komoly hangú intelem.

A háboru épít és rombol az emberi lelkekben - írja Márai röpiratában. Hogyan maradhat ~~maradhat~~ meg ebben a világégásban a magyarság, hogyan kelhet új életre az európai szellem? -kérdezi.

S a felelete: műveltség, műveltség, és műveltség.

Magyarnak lenni ma nem állapot, hanem hivatás: bátran és hősiiesen műveltnék lenni. A tömegembereket át kell alakítani kultürembereké, s a szellemi életnek minden forrását, iskola, ir dalom, rádió, sajtó, színház, mozi, meg kell tisztítani a salaktól.

Es ezt kell tenni minden országban, mert Európa válsá ban van, csak úgy töltheti be eddigi magas hivatását, ha szellemi

zetője tud lenni a világnak. Ne a civilizáció bomlasztó átkai-
val, hanem a kultura nemesítő erejével árássza el a világot.

A kaszai polgárok.

A háborus évek alkotása, ez a történelmi dráma, 1301-ben játszódik Kaasa Városában, de modern problémával, modern lelkekkel. Finoman kidolgozott, minden részletében mestermű.

Élethivatás, szerelem, ezek körül fordulnak az események. A kőfaragó János mester a főhős. Válságban él. Összeütközik benne a férj a szerelmes férfivel, s egy nap veszti el feleségét, aki meghalt érte és fiatal szerelmét, aki gazdag kérőjével elhagyta.

De háború van kinn is, harc, a városnak védenie kell szabadságát a nádor seregével szemben. S nincs biztonság a művész számára sem, neki is hű polgárnak, hősnak kell lennie, gyilkolnia kell. Pedig nem ezt akarja, mást akar, hiszen ő többre hivatott. Így vall János, a szobrász, de mögötte voltaképp Márai: "Értsd meg végre, pap, nem akarok hős lenni... Más a dolgom. Idenézz! Ez a dolgom./ A szoborra mutat./ Ez életem tartalma és data.... Ez a kő és ez az arc, melyet vésővel kibontottam a kőből ez az én bátorságom, ez az én hősiességem. Csak itt harcolhatok. Csak itt győzhetek, csak itt bukhatom el. Nézd meg jól ezt az arcot. Ezt mondja: irgalom, örök irgalom. És ezt még: reménytelenség, örök reménytelenség. És ezt: részvét, emberi részvét. Nem tudok többet tenni az emberekért, csak annyit, hogy ezt elmondom nekik."

Vállalnia kell a kőfaragónak a gyilkolást, de miután szerszámmal ölt, úgy érzi, soha többé nem tud alkotni, a művész meghalt benne.

Füves könyv.

A háború legvéresebb hónapjaiban keletkezett ez a csupa humánus, kristálytisza hangú írás, egy olyan világban, amikor "már csak a lelkünk van hatalmunkban."

Ez a legvonzóbb e verses próza-kötetek közül. Márai is kedves könyvének vallja Naplójában. Azt írja, sokat olvassa, erőt merít belőle, mert ez olyan írás, amely tulszárnnyal ta al otóját.

A bevezetésben ezt találjuk: "Olyasféle lesz ez a könyv, mint a régi füves könyvek, melyek egyszerű példákkal akartak felelni a kérdésekre, mit is kell tenni, ha valakinek a szíve fáj, vagy elhagyta az Isten."

Seneca, Epiktetos, Marcus Aurelius és Montaigne szeliden bölcs, belenyugvó világában vagyunk. Mitha évezredek világban járnánk e kis maximák között. Az alázatról, magányról, emberiről, isteniről, a szenvedélyről, az értelméről szól, vagyis az egész emberi életéről. Az emberi élet és még inkább a halál világa. Virágzó korok mindig megteltek az élet szerelmével, de most vaskorban vagyunk, s a halál felé fordul tekintetünk. A halálhoz fordul az író a romboló létből. Mindennapi magatartását a halálhoz viszonyítja, mely jó lesz, kitágul és felmagasatosul. Ez a finom tulvilági mérce pótolja a szétrombolt érték-

rendet, mindaddig, míg az egyensúly helyreáll, s az emberiség közös, új értékrendszerét talál. Ez a csodálatos metafizikai háttér a könyvnek.

Három alapvető álménye van: Az első az, hogy sorsunk egyedül a jellemünkön múlik. Az embert a jelleme teszi tapasztaltból bölcsé, jólnoveltebbé emberré, olvasottból művelté. "Te is szöveget vagy, nem tudod magad újraszöni." Mások is hiába igyekeznek, az emberek ritkán, s csak rövid ideig emberségesek egy-egy nagy jelleműstökös fényében. De ebben a szörnyű világban összezárva jellemünkkel, amelyen nem lehet változtatni, s az emberekkel, akiken nem lehet segíteni, vigaszul megmarad a munka, a hivatás rabsága, az egyetlen rabság, amely méltó az emberhez. "Eszíts aszketikus életcélra a tomboló indulatok fölé, tekintsd a fáradtságot a halál első tisztító hatásának." "Legyen az a célod, hogy elfáradj a munkában. Mert ugyanis az a rendelésed, hogy elfáradj a földön."

Szomorú világ ez, de szomorúságát enyhíti kereszténysége, örök keresztény kérdéseket érint, keresztény tudásból, hitből meríti, hogy Isten a lélek utjain végül mégis szabaddá tette az embert kettős ketrecében. Hiszi, hogy szándék van a világban és ez a szándék mégis csak magasabbra fogja vinni az emberiséget.

Vasárnapi krónika.

Az 1936-43 közötti években keletkezett cikkek és előbeszélések gyűjteménye, melyek akkor újságokban jelentek meg. Nem közelíti meg az előző művet, de a két régebbi hasonló kötettel egybevetve jóval értékesebb. Nem könnyed és frivol a hangja, mint az előző gyűjteményekben. Mélyült és tisztult. Nem az olvasók kiszolgálása a cél. Nem "akar" semmit. Egyszerűen csak vallja sajátmagára tett hatásokról, s Márai mindig ilyenkor a legnagyobb. Higgadt, megnyugtató és elgondolkodtató. Elmélkedések a világ folyásáról, eseményekről, emberekről, mindig a tisztánlátás nevelő szándékával.

Sirály.

Rejtélyesen indul. Teljesen ismeretlen körülmények, emberek közé lépteti be az olvasót az író. Nem magyaráz. A történet természetesen menete közben kezdjük sejteni a titokzatos, misztikus világot, amelyben járunk.

Sejtet, mert a sejtetés a könyv igazi célja, és merész mondanivalója. Atmoszféra-regény. Érdekes, absztrakt művészet. Semmi nem fontos itt, esemény, jellemek, tárgyak, mindez háttérben; szavak, lírai képek, ritmusok élnek csodálatos életet s beleringatják az író érzéseibe az olvasót.

A Sirály a bucsu hangulata. Amikor már közeleg a háború, a maga félelmes pusztításaival, de előtte még át lehet élni néhány álomszerű, szép pillanatot. A béke még felvillan egy pillanatra, de nemsokára el fog tűnni, mint az a szép, titokzatos lány a férfi életéből, aki csak egy este ajándékát hozta. Előlépszik a messzi távlatból egy régi békére, egy másik lányra, de megölték. Elmulik hamar a mostani öröm is. Elmulás, vágy, lebegés. Bánatos, megadón szelíd bucsu az békétől, a szépségtől, az ifjúságtól, s a boldogságtól.

V erses könyv.

A háborút elmélkedésekben a Fűves könyv, drámában a Kassai polgárok, regényben a Sirály fejezte ki. De úgy érzi, hogy a háborús világ titkának megfejtésére a próza nem elég, s tizenöt évi szünet után újból a vers felé fordul megrázó élményei és érzései kifejezésére. S az 1944-es év balladás komolyságát idézi ez a 72 kis nyolc soros vallomást magába foglaló kötet.

"Az emberek elmúlnak mint az álom." S "Az Isten is komoly, mit is reméljek?" Fájdalom, vád, ernyedtt csüggedés. A legsúlyosabb, félelmes szavak: semmi, ördög, angyal, szenvedés, vágy, halál. Rémes-rejtelmes világ. Mintha tulvilági tájakon haladnánk. Kesergés a bűnökön. S keresi a jeleket. Az önkivület vad lázadása, majd a halott-szelíd Hold kísérteties csendje. S a végén bibliai kép, prófétikus siratása a világnak, mert

"Megnyiltak kapuid, Apokalipszis

A világ végén ülök. Babilon

Partjain, már a halált hallgatom

Az ég, a föld, a víz mind zengenek

Gyászoljon jól, ki világot temet."

Napló.

Az 1943 és 44-es évekről kis, rövid elmélkedések. Beszámoló az európai jelenségek mozzanatairól, olvasmányairól, készülő műveiről, az emberi magatartásról, a mindennapi élet megnehezüléséről. Bombázások, kiköltözés Pestről, az élet Leányfalun, a nyilas uralom kegyetlenségei, s aztán 1944 karácsonya, amikor az oroszok bevonulnak Leányfalura.

S mindez mögött a "nagy-nagy" kérdés, az elpusztulás, vagy megmaradás veszélye és lehetősége.

Közben vallomás a belső harcról, bajok, nélkülözések között az emberi méltóságért, hogy alkothasson; harc, hogy el ne veszítse a szellembe vetett hitét. S próbálja felépíteni magában az új világot.

Sok háborús emlékünket felidéző gazdag világ. Ma már történelmi emlékképek.

Varázs.

Ez a harmadik Márai-dráma, s talán értékben is a harmadik.

A darab hőse egy öreg bűvész, Krisztián, aki megpróbál a szeretet mágikus erejével, házinyulak és galambok helyett egy

nagy mutatványt varázsolni. Minthogy emberekkel lényegesen nehezebb mindez, a nagy szám természetesen nem sikerül. Estella, a szép trapézművész elhagyja Krisztiánt, öregedő férjét és elmegy Maharámával, a fiatal állatszeliidítéssel.

A történet mögött sok minden van. Az első felvonásban a cirkusz szimbólum, a művészetet jelenti. A másodikban Estella, a nő a középpont, körülötte folyik a küzdelem a két örök vetélytárs között. Az egyik, a Bűvész, a szív varázshangjaival akarja a népet meghódítani, a másik, a fiatal, az Idomító követel, parancsol és győz.

Hogy mester alkotása, számtalan jól elárulja. Egy egy mondatával a lelkek legmélyére nyúl. Olyan egyszerűen épít, mint a legnagyobb színpadi mesterek. Bámulatos színpadi érzéke van egy-két szóval tökéletes atmoszférát teremti. Pl. a kérdés: "Nyugtalanok a madarak". S a feszültség megkezdődik bennük.

De mesterként merov a világa. A szimbólikus talom erőltetett. Az író virtuóizációja fölöbe került az élménynek. S mivel az író nem éli át az eseményt, minket sem rozdit meg a lélek teljes mélységében.

Thlet és nemzedék.

Tanulmányok költőkről, írókról.

Nem szokatlan dolog, hogy író vall az író elődökről és író társakról. Elég az újabbak közül Babits, Kosztolányi, Szabó Dezső, Németh László tanulmányaira gondolnunk. A legérdekesebb olvasmányok ezek a vallomások. Természetes is, hiszen csak rokonlelkek, művészek érthetik meg igazán a művészeket. S Márai kötetében sem csalódunk.

Térben és időben röppnat távlatokat fog át művével. Régiek és újak, külföldiek és magyarok egyaránt megtalálhatók e kötetében: Krúdy, Kosztolányi, Marcus Aurelius, Cervantes, Erasmus, Shakespeare, Montaigne, Goethe, Duhamel, Jules Renard és még sokan.

Mindig egy nagy magyar jellemző parányi életmozzanatból indul ki, vagy a művésznak egy sorát vagy megjegyzését idézi, s mindig teljes egészében világítja meg az embert, művészt és irodalmat. Ezinte meg lehet tanulni tőle, hogyan lehet sokszínű és mély irodalmi szemléletre jutni.

A nővér.

Az erdélyi menedékházba, ahol kárósonytájt a legvegyesebb társaság gyűlt össze, különös pár követ el öngyilkosságot: egy senmiképpen sem romantikus idősebb férfi és egy szintén idősebb nő, akiket a hirtelen támadt és érthetetlen szerelem hajtott ide családjaiak köréből, szokványosan nyugodt polgári milióból.

A szenvedélynek ez a kiszámíthatatlan pusztító ereje megdöbbeníti a vendégeket és ebben a felkavart hangulatban találkozunk az író Z.-vel, a régebben világhíres, de most különös titokzatos, visszavonultságban élő zongoraművésszel. De életének titkát nem árulja el.

Évek mulnak el, mikor a Svájcban elhalt Z.-nek hagyatékából naplótöröredéket kap az író egy különös élet különös élményeiről.

A naplóban felidőződik a háboru első hónapjainak bizonytalan, még félig békés légköre. Z. utolsó külföldi hangverseny utjáról számol be, amely tulajdonképpen menekülés volt egy gyönyörű pesti nagyvilági dáma iránti szenvedélye előtt. De a szenvedély előtt hiába a menekülés, bennünk van az, bosszút áll s megtámadja a testet.

Szörnyű betegség ideje következik. S ennek mintegy száz oldal terjedelmű leírásában Márai művészte eléri a legmagasabb fokot. A betegség létszólag színtelen és eseménytelen világot elképesztő gazdagsággal mutatja be. A nagybetegség lélektanára, mely nem feltűnő tünetekkel kezdődik, hanem csak veszélyérzettel, s megindul a harc a kórság s az egészség között, a fájdalom-égető kinyit, majd a csillapítószeres szelíd zsongása következik. És eljön a pillanat mikor semmi nem mulik már az orvosi tudomány minden csak a betegen. Az élet és halál válsága, ideje. S bekövetkezik a gyógyulás, a beteg elfordul a haláltól, mert életáramot érez, női hangot hall: Nem akarom, hogy meghaljon. Athén messzeségéből küldi az e őt szerelme s az egyik ápolónővér, aki maga is halálosan beteg s egy különös utolsó szenvedélyben él. Feltérkenységében a már gyógyult beteget még egyszer közel juttatja a halálhoz tulajdonított altatóval. S ekkor a zenész minden szenvedélyből kigyógyul, de ugyanakkor megtudja azt is, hogy két ujja békésen maradt, többé ő már játszani nem fog.

A szenvedély pusztít, de a szenvedély minden, nélküle elveszítjük az élet értelmét - talán ez a könyv mondanivalója.

Medvetánc.

A Medvetánc futamok és villanások sorozata: a költő és a humanista, a játék és elmélyedés találkoznak benne. Ahogy a barométer tárgyilagos leírásából észrevétlenül siklik ironikus képtelenségbe s onnan vissza civilizációjuk reménytelen málabujásba ahonnakozmikus összefüggésekig felemelkedni - mindez az egész könyvre jellemző.

A Medvetánc címet a bevezetés magyarázza. A medvetáncoltató fogja a láncot medvéjét s a medve táncol. Fárasztó, nehéz mesterség, sokszor szeretne szabadulni, de nem lehet, amedve is köti táncoltatóját, néha már akkor is táncol, ha az ember nem akarja. Az író és írás viszonyát szimbolizálja Márai ezzel a képpel. S valamit kifejez erről a kötetről is. Mintha az író néha más szándéktalanul, virtuozitásból írna. Vannak ismétlődő motívumok benne régebbi kötetéből. S talán különböző időben keletkezett kelmékedelmét tartalmaz, mert némi egyenlenség érezhető rajta. A kevésbé értékes Márai-könyvek közül való, de vannak utólérhetetlen szépségű oldalai.

Európa elrablása.

Márai ifjúsága külföldi kalandozásokban telt el. A háborus évek megfosztották ettől az élménytől. És most, hogy a fegyverek elhallgattak, s a határok felnyitak, újból bejárja Nyugatot, Svájcot, Franciaországot, Olaszországot. Keresi a Szélemot, keresi az Európába vetett hitét. A csodát várta.

S mit talál?

Kialakulatlan, zűrzavaros, kiesinyes világot, el

mentéteket. Mindenütt ellenségesen, de legalábbis gyanúval fogadják. Kiábrándultan, nem hitet, hanem csalódást hozva tér vissza.

De valamit mégis kapott. Soha nem érezte még anyyira, most döbbsen rá a legvégzetesebben, hogy magyar, hogy csak is Magyarországhoz tartozik. S egy utazás eredményének ez nem kevés.

Sértődöttek.

Egy háromkötetes nagy regényben készül Márai fel dolgozni a harmincas évek történelmi eseményeit. A Feltékenyek folytatása, a Garrennek további élete, felelet az elmúlt háborús világ eseményeire. Távolból nézve, a politikát történelemmé alakítva.

Jelenleg még csak az első kötet jelent meg. Az első hitleri évek talmi mámorában uszó világba vezet vissza. A Hang címet viseli. Párisban játszódik, attól a pillanattól kezdve, hogy Hitler hangja először hangzott fel a rádióban s mindenkét megállít. A fiatal író, Garren Péter, úgy érzi, hogy megsértették, s figyeli, hogy visszhangzanak a lelkek Franciaországban erre a "Hang"-ra.

III. Márai világa.

Kor. Időtartam.

Márai első könyveiben saját korának írója. Vizsgálja, hogy a háború hogyan vonaglik végig az emberiségen; a háborús nemzedék életének értője és megvilágítója, Pontos kronológiai ismereteink vannak az események idejéről.

Később azonban a kor elveszti fontosságát, éles határvonalai elmosódnak, már nem vagyunk, hanem lebegünk, valahol, az időben. S ha néha mellékesen jelezgeti is az író a kort, érezzük, hogy ez nem lényeges. Az idő így valami csodálatos műszerré válik, hol szédtő sebességgel szágulda, ugrások, jelenből régmúltba, félmúltból múltba s vissza, színesen felnagyított pillanatban, az emberi életet teljességében ismerjük meg,

A műveknek nagyobb része egészen rövid idő alatt pereg le előttünk, néhány hét, nap, félnap, vagy csak 2-3 óra a történés ideje. S Márai művészetének különös érdekességet ad ez a modern élmény, játék az idővel.

Ujabbban a második világháború korát igyekszik megragadni s ez a megkötöttség bizonyos foku hanyatlást jelent írásaiban.

Hely.

Három síkban játszódnak Márai művei. Először kilendül a nagyvilágba, kalandozik, Európa országai, Kelet világa, színesen kavargó élményei, mint mesevilág tűnik előttünk. Valami nyugtalan keresés, kutatás él benne. Aztán elfárad és visszatér szülővárosába Kassára, a gyermekkor emlékeihez, rokonok, régi utcák, házak közé. "Mert egyetlen városban is meg lehet találni mindent." A folyton szűkülő körökben harmadfokon aztán eljut az emberi lélekhez. Bejárva a világot, szülővárosát, észreveszi, hogy mindennél érdekesebb szintér a lélek, s hogy ez nagyobb, titko-

sabb labirintusokkal teli hely, mint a világ. Vizsgálja az ingoványnál is bizonytalanabb talajt, leszáll a tudatalatti titkos világába is. Figyeli az emberi élet titkos "miért"-jeit, nézi, hogyan hullámzának át a lelken az érzések, a szenvedélyek, vágyak. És mindig azt a területet világítja meg, ami sajátosan egy emberé, amiben különbözik a többitől, ami a legtitkosabb, önmagának sem bevallott "én"-je.

Emberék.

Csupa nagy formátumu ember. Fáradt, zárkózott, befelé fordult, sértett lelkek. Mégis valami különös harmónia és mélység van bennük. Az érzéseket, szenvedélyeket felnagyítva hordozzák, szeméket képviselnek. Az élet főmegoldásait nem fogadják el, büszkén szenvedő lelkek. "Az életben valamilyen láthatatlan rend van, amit egyszer elkezdett az ember, azt végül be is kell fejezni" - vallják. Kitérő nincs, ha a "rend" a halálba torkollik is. De így él mindegyik, mert "Ilyen a jelleme és a sorsa" s "Ahol ember van, ott titok is van". A szándékuk jó, senkinek nem ártanak, önmagukban emésztődnek el. Mindannyiukban van valami, amiért közel érezzük őket.

Először boldog világban éltek. Erről az egyik hős így vall: "Jóhiszemű voltam s ez kényszerítette az embereket mosolyra, bizalomra, jóindulatra. Ez volt a kegyelmi idő. Tudtam tegeződni a világgal." De ennek aztán vége, eltörik valami, nem is tudják, hogyan. Sokáig láthatatlanul őrl benn valami. Keresnek, kutatnak, választ, feleletet várnak. S egyszerre aztán eljön a megérzésnek, meglátások ideje: "Tudom, hogy történt valami. Most jutott el hozzám." A regények e pillanatok felvételei. Ilyenkor már beavatottak. Ismerik életük mélyebb rétegeit. Nem félnek átvilágítani a lelket az élet nagy kérdéseinek röntgensugaraival. Ilyenkor megnyílnak a lelkek s gyanútlanul tárulkoznak ki egy másik előtt. Megszületnek a nagy monológok és dialógok.

Nemcsak önmagukat ismerik félelmesen tudatos módon. A másik fél is azonnal kátlát a homályon. Ilyen sejtelmes párbeszédnek történnek.

"Most láttad őket.

-Igen.

-Hát akkor tudod.

-Tudom."

Az ember nem a szemével lát és a fülével hall, hanem a szívével tud. Rövidhullámu értesültséggel mindig tudnak egymásról. "Mert az ember mindig tudja az igazat, azt a másik igazságát, melyet a szerep, a jelmezek, az élet helyzetei eltakarnak." S az egész világ is ilyen közös, tudatlan, érzelmi összhangban van. A kulik az őserdőben, a mocsár kellős közepén megérik az európai forradalmakat és felláznak.

Különösen a férfi hősökre jellemző ez az örök kutatás, megérzés és megfejtés. "Az embert újra fel kell építeni, mert összedőlt benne valami." De erre nincs erő. A nők akik nem a lélekhez és fogalmakhoz, hanem az ösztönökhöz és érzésekhez állanak közelebb, s ezért erősebbek, válaszznak és nem kérdésnek

érik a vlósságot. Türelemmel és jóssággal akarnak segíteni a férfiak sérülésein, de ez nem teljes megoldás.

Márai keresi az egészséges lelkű embereket, de úgy találja: "Kétségtelenül vannak egészségesek is, csak nagyon kevesen. Talán a nők között találni leghamarább egyszerű, egészséges lelkeket; ismertem öreg nőket, akik osodálatosan bírták az életet, megmaradtak ott, ahová, sorsuk állította őket, ott szöszmötöltek az utolsó óráig, amely legtöbbször az átlagos életkor időhatárán messze túl ütött számukra, stitkuk nem volt más, csak a szolgálat és alázat titka." Zsüli nénémet, mikor már elmúlt hetven éves, megkérdeztem egyszer tréfásan, mi hát a hosszú élet titka? S készségesen felelte, hogy be kell tartani a formákat." De a fiatalság formátlan." /Egy polgár vallomásai./

"Ha Zsüli nénire gondolok, el kell hinnie, hogy más fajta volt ez a multszázadbéli nő - én már csak görölköt ismertem. Lényében éreztem valamit abból a csendes, öntudatlan, egyáltalán nem romantikus hősiességből, amelyet a háboru utáni nőben hiába kerestem." - "Mivelte elegáns nők. De mintha a civilizáció rejtélyes konyhájában lepárolták volna belőlük mindazt, ami igazán, végzetesen nőies egy nőben. - Ezek már nem tudnak igazi fájdalmat, sem igazi örömet szerezni." - A szépség sem kozmetika. A szépség valószínűleg erő, éppen úgy erő, mint a hő, vagy a fény. Akarat van mögötte. Hősiesség. Tartani az összhangot. A szépségben kell lenni valami végtelen jónak és nyugalomnak. Szép, aki jóban van a világgal."

Érdekes az egyes emberek bemutatása, néhány mondatban egy emberi élet. Nagyon kedves az öreg cselédek rajza, pl. Ninié, a tábornok dajkájáé. "Mindig mosolygott. Neve szállt a szobákön át, mintha a kastély lakói figyelmeztetnék egymást valamire. Így mondták: "Nini!" Mintha azt mondanák: Érdekes, van valami más is a világban, mint az önzés, a szenvedély, mint a hiuság. "Nini..." S mert mindig jókedvű volt, sohasem kérdezték, hogyan lehet jókedvű, mikor elment a férfi, akit szeretett, s meghalt a gyermek, akinek a tej készült? Megszoptatta és felnevelte a tábornokot, s aztán elmúlt hetvenöt esztendő." /A gyertyák csonkig égnak./

A Vendégháztól Franciska alakja is finom, gyöngéd portré: "Fény volt benne. Ez a legritkább. Szemében csendes fénnel sugárzott valami a régi nők pillantásából, akik élni és halni tudtak egy szenvedélyért."

A Válás Budán c. regényből Anna bemutatása, aki tudattalanul hordja tragédiáját: "Anna mindig kedves, udvarias, mosolygós, de mintha álmodna. Mintha mindig másfév nézne. Volt valami könnyűség benne, a léleknek olyan feloldottsága....mint a zenében."

A Féltékenyekből Garren Péter anyja: "A szomorúság /Péterben/ Krisztina ajándéka volt; mindent, amit az élet adott, az örömet is, e finom szomorúságon szűrte át Krisztina, mintegy fátylon át engedte magához az öröm fényeit, mintha féltene a szépséget és az egyensúlyt az örömtől. Mert Krisztina volt a szépség és az egyensúly. Törékeny volt és korán elment, mint mindenki, aki ismeri a szépséget, egyszer megtelt vele, s aztán már óvatosan és lábujjhegyen járkált a világban, mintha féltene valamit."

Néha egy mosoly elég arra, hogy bepillantson egy ember lelkébe. Az orvos, mikor a gyógyulást észleli: "Elmosolyodott. Szeme, arca, szája megtelt ezzel a mosollyal, mint valamilyen fénnel; most láttam, hogy ez az ember igazán jó. Nem az öröm mosolya volt ez, nem is az orvos elégtétele, inkább teljes és készséges derű, mint aki az élet reménytelen hazájában megpillantja a felszökkenő fény derengését; s tudja, hogy ez a fény kusza és muló, e homály sűrűbb és makacsabb, s mégis örül..."

Az új embertípust örömmel fedezi fel egy repülő-tisztben: "Jól megnéztem és iparkodtam az ismerős emberfajták között a helyére tenni. Karcsu ember volt, fegyelmezett test, fiatal repülő-tiszt, aki a polgári repülés vonalán szolgál most; kék-szemű, nyugodt és biztos modoru, keskenyszájú, nagyon udvarias és tartózkodó. Ez az újfajta ember, gondoltam elégedetten. El már az újfajta ember nálunk is, lassan betölti a szerepköröket, élete szolgálat, fegyelem, szakértelem, s nem a nyugdíjra gondol, mikor munkáját végzi... Ez a fiatal tiszt papos volt kissé, ugyanakkor, mikor teljesen katonás volt, s paposságon és katonásságon túl mindenekfelett repülő-tiszt volt, aki szolgálatba igyekszik." /Kassai Örjárat./

Közösségek.

Család.

"Voltaképpen egyetlen élmény van, a család" - írja Márai. Az élet őrzője és átörökítője. Műveiben a család valamilyen személytelenített felsőbb értelme az emberi létnek, magasabb összhang. Ez a lényeges, a döntő tény. A családot, mint öncélt tekinti, mint művészi életformát, amelyben az erkölcs és műveltség minden fontos értéke természetes nehézkedéssel összevegyül. A hiven és öntudatosan élt családi élet a legmagasabb eszmények tevékeny, alkotó ápolását jelenti. Ez a "mű" és részesei a "művészek". Aki elfajul a családtól vagy öncélt keres, árulójjává lesz. Kivülről támadói az idegenek; a legnagyobb ellensége a kapitalizmus. Az életforma, vagyis a családi mű megglazulásával a szabad harmónia megszűnik, az ideál elvész, a legmagasabbrendű műveltség kristálymagva indul bomlásnak; az élet alantassá válik, a történelem elbukik.

Város.

A család igazi műve, védője, őrzője, örök és méltó kerete a "Város".

Márai számára a város mindig Kassát jelenti, szülővárosát, a művelt polgárság hazáját. "A szél a Tatra felől elhozza a havasi növények és a hideg tavak fanyar-jóízű illatát. Ugy kortyolom ezt a levegőt, mint a gyerek az anyatejot. Izében, illatában benne van az élet első élményeinek utóíze. Kedves Város, legkedvesebb! Ez az ismerőség talán legmélyebb tartalma egy ember életének." "Csak ehhez a városhoz volt igazán közöm." "A dóm életem mélyebb, örök formája" - vallja Márai. "A hatszáz éves székesegyház magasán állt a város fölött, mint a középpontja minden életnek, gondolatnak, amely évszázadokon át áramlott körülötte: mintha időben és korokban át tarta-

ná a város egynsúlyát, mint a megformált Eszme."

Miért vagyok urbánus? - kérdezi és vallja, hogy milyen sok mindent adott a város az emberiségnek. Ami ebben az országban szellem, azt a vidék adta. Pestet soha nem szereti, ott is örökre vidéki marad. A főváros szánalmas. Közönségesen hat. Budapest kissé még rongyban jár, s kissé a legutolsó divat szerint. Nem érti egészen a fővárosi emberek beszédét. Gyanus ügynökfajta az itteni lakosság,

Ujsághíres műveltségével, pénzügyi és szexuális ismerete birtokában lenézően emlegeti a pesti ember a vidéket, s "obskurus dobogóiról hozzá mer szólni az élet s a lélek dolgaihoz, holott műveltsége messze elmarad egy vidéki templom sekrestyésének műveltsége mögött." Szokatlanul erélyes szavak ezek Máraitól. Kassát dicséri talán kicsit túlzott büszkeséggel: "Kassán, háromszáz év előtt, mikor a köruti kávéház helyén még pákászok jártak az ingoványban, már szalonban ültek az emberek s irodalomról beszéltek."

Már a főváros elitéléséből is látszik, hogy Márai milyennek látja a vidéki városiakat, a polgárságot. Akik a barbárságot legyőzték, s a szellem szolgálatába álltak; akik megteremtették a műveltséget és érzékeny lélekkel ápolják. A régi, eszményi polgárság - amilyennek talán csak Márai álmodta őket teljes egészükben - a magasabb rend, az emberi méltóság, a tiszta családi élet világa. Nemesen őrzi a házmányokat, de bátran halad. Hősi áldozatkészség, alkotásvágy jellemzi.

Ma már ez a klasszikus polgártípus a múlté. Pusztuló réteg, bizánci típus lett. Eltespedt, megromlott. elvesztette a régi munkaköreit a gépi, kapitalista korszakban. Már nem alkot, csak őrzi, a készből él, s ez nagyon kevés. "Én művész vagyok, cs k nincs műfajom, ...csősz vagyok, egy megszűnő életforma bakte-re" - mondja a polgárság egyik képviselője a regényben. Nem tudják mivel betölteni az életet, lassan visszavonulnak, s a magány jégpáncélja vonja be lassan őket, s ez a szerelem, a házasság meleg, bizalmas légkörében sem tud elolvadni. Menthetetlenül egyedül marad a polgár. Nem az alkotók termékeny magánya ez, hanem a sértődötten félrevonuló kislelkeké. Ebben a bűnös magányban elveszik a jellem-tisztasága, a családi élet lehetetlenné válik, az osztály felbomlik.

De ha nem vonul is vissza, akkor is veszélyben van, a civilizált élet minden bomlasztó jegyét megtaláljuk benne. Már nincs érzéke a szellemi élet iránt, selejtes hatásokat fogad be. Anyagias. A polgár elhitte, hogy az ember mindenestül a világban és a világból él. Ma már nincs teológiája és metafizikája. Kényelmes, tunyaságból kritikátlanul elfogad mindent. Semmire nem áldoz, az újtól fél. Kínosan betartja a szabályokat, őrzi a rangot. Az arcokon keserű, sértődött feszültség. Üres társasági élet, pletyka.

Mindenkit lenéz, uralkodni akar, holott nincs érétké, ami jogcímét adna erre. Tartani akarja a tarthatatlant. Az élet követelő jelenségei előtt, nyomor, behúnyja a szemét, vagy mérsékelt jótekonkodással érez mindent megoldottnak. Biztonságot akar, pedig: "Csak áldozat van és küzdelem, állandó munka és jóhiszemű védekezés, nagylelkűség és erő. Nincs más biztonság."

De ha van is a polgárban jószándék, már nincs ereje a végrehajtására. Vannak nagyobb intellektusu lények is közöttük. Márai főleg azt a világot mutatja be. Nemes, gazdag lelkek,

de elvesznek a tömegben. Érzik a polgári fogalom hősi tartalmát, de nincs bennük annyi teremtő erő, hogy változást tudjanak végbeinni. Ártatlanok és menthetetlenek egyszerre. S megérint bennünket a világ pusztulásának hanyatló és morbid szépsége.

Természetesen mind a négy típusnak az ábrázolása szélsőséges értékelésű.

Márai ma így vallja polgárság ügyéről: "Az európai polgárság vagy megtalálja az együttműködést azokkal az erőkkel, melyek a szocializmus életformája felé nevelik a tömegeket, vagy pedig izolálódik, magára véve a következmények terhét. Klasszikus polgárságra, Savonarolákra lenne szükség. De ezek a Savonarolák nagyon ritkák."

Márai, ha nem is a nép kifejezője, nem közöns sorsával szemben. Magasra akarja emelni a műveltségét, s a klasszikus városi élet fokára emelni.

Nemzet.

Márai asszimilált származású, s ha nem is olyan tipikusan magyar, mint Ady, Móricz, vagy Szabó Dezső, világosan ismeri a magyar életet, volünk érez, hozzánk tartozik.

"Mindig nyugatra menj. És ne feledd soha, hogy keletről jöttél" - mondja Máraival a "Kassai polgárok" hőse. Nyugati utazásaival kapcsolatban állandó a magyar vonatkozás. Gyűjti az idegenek megfigyeléseit rólunk. Puresa, exotikus szigeteknek gondolnak külföldön bennünket. S mind biztosabban tudja, hogy a világban nem gyűlölnek bennünket, talán nem is néznek le: egyszerűen csak mosolyognak és vállat vonnak. Ugy érzi, méltán. "Társadalmi életünk jellegzetes magatartása: a disszenciából és sváb-zsidó-szláv-magyar középosztályból habart neobarokk tulóltózkodás, tuluraskodás, tulviselkedés, tuleurópaiaskodás." Málunk a társalgás ökölharc, Párisban törvívás. Itthon nyomoróknak, törpének érzi magát és szegénynek.

Pedig alapjában véve a magyar sem rosszabb, csak más. A magyar nép az emlékezés ősvilágából érkezett ide. "Írtózatatosan régi fennsíkok tavaiból maradt valami a szemükben" - írja egyik versében. Talán a török uralom alatt tört el a nemzet gerince, vagy 48 után, - találgatja.

Mélyen megrendítik a külföldieknek egyes megjegyzései. Pl. mikor Párisban így beszélnek Magyarországról: "odalenn". Londonban ezt hallja: "A magyarok mind egyformák". S egy külföldi lány, mikor megtudja hogy magyar, annyira sajnálja, hogy szeretettel és részvétellel telik meg iránta s úgy érzi: "Ajándékot kellene adni neki, mert ilyen szegény." Szegények vagyunk, ő is úgy érzi. Vannak hazák, ahol a szép egy nő az emberek lelkéből, mint az élet bősége a földből. Szegények vagyunk, talán mert nincs tengerünk. A fényt, a világot csak azok a népek ismerik igazán, melyeknek tengert adott a sorsuk. A tenger a másik haza, a végtelen. S az a célja: "A fényből, melyet odakinn láttam, át kell adnom, a mi életünk homályába egy sugárra való."

De néha megvizsgálatódik külföldön is magyarságában. Egy költővel találkozik, aki magyar verseket fordít. "Ez az első pillanat utközben, amikor érzem, hogy az életben minden re

ménnyelenség mellett van valami nagyszerű is." S megnyugszik, mikor egy francia író ilyen vallomást tesz előtte: "Irigylem önt, aki még szenvedélyes és eleven nyelven ír, egy nyelven, amelyben a szavaknak nincs az a végzetesen másíthatatlan értelmük, mint a franciában. Ez a nyelv, a francia, valaminek a végét jelenti. Talán egy életformának és egy életérzésnek a végét. Ez a nyelv olyan már, mint a kőbe fagyott zene, a gótika. Nem lehet változtatni többé rajta."

S amikor a második világháború után bejárja a nyugati országokat, csalódva tér haza, megváltozik nagy Nyugat értékelése. "Nyugat milyen jögon kényszeríthet engem arra, hogy fogyatékkossági érzéseim legyenek. Sem szellemi, sem morális jogcím nincs többé erre."

"Haza jöttem - másképp és tudatosabban - ez az utazás eredménye" - írja 1945-ben Európa elrablása c. könyvében.

Európa.

Második hazájának vallja Európát és a nyugati államokat jól ismeri. Néhány szóval egészen közel hozza egyéni sajátosságukat. Pl. egyetlen mondatában milyen sokat kifejez: Németül lehet követelni valamit, angolul lehet válaszolni valamire, olaszul lehet tuligérni, de meghatározni csak franciául lehet.

A németekről ilyen megjegyzései vannak. Nemcsak az életre van módszerük. "Ars moriendi". Módszeresen meghalni, mennyire germán ötlet ez! A németek kitűnő emberek, csak nem fogják fel az élet félhangjait. Hálát érez irántuk könyvek miatt. De kissé magányos maradt közöttük.

A franciák körében mindenfelé a beszéd örömevel találkozok. Szellemi meccseket rendeznek. Az értelem, a szellem, a logika hazája. "A franciák dolga lesz igényérzettel tölteni meg a háború után Európa szellemi, művészi és tudományos életét." De a háború utáni útján nem ezt tapasztalja Franciaországban.

Az olaszok nem olyan szellemesek, de nem is olyan kételkedők, mint a franciák. Szerényebb, emberibb nép. Az olaszok nagysága az, hogy jóindulatuak. Vannak népek, amelyeket elismerünk, vagy respektálunk, az olaszokat szeretni kell. A lelkük és a jellemük még közel van egymáshoz. A napsütés itt mindenkét derülátóvá tesz. A lopás itt az élet ~~és~~ szegénység/természetes mozdulata. Nem lehet haragudni mőatta. - "Talán ez az egyetlen európai ország, ahol minden idegent tisztelnek, még engem is, a magyart."

Az angolokról úgy gondolja, hogy soha nem fogja megérteni őket. Talán a temger a titkuk. Ha dühöse, halkan beszélnek. Már az angol kisgyerek közönbös, semmin sem csodálkozik az állatkertben. Ugy unatkoznak, mint a nemes vadak a ketrecben. Néha félt tőlük. Minden ápolat angolért minden nap meghal valahol a világban egy hindu, vagy egy héger. "De a legszebb, emberi mosolyok emlékéért Londonból hoztam. Dickens tanította őket."

Mit talál, aki ma figyeli az európaiak életét? Válságot. A szellem krízisét, a lelkek zavarát. A világ nem volt eléggé érett ahhoz, hogy az emberi szellem ilyen ijesztő és soha nem gyantott ütemben alkotott telefon, rádió, repülőgép. A régi kultúra harcba került a technika világával, a civilizációval, s a civilizáció győzött. "Nézd meg az arcokat! Üveges, gyanakvó pillantás." Fáradt, ideges, pénzért, élvezetért harcoló emberek. A civilizációban a gépies kényelem megöli bennünk az élet élményének varázsos tartalmát. A civilizáció, mint valamilyen rejtélyes vegytisztítóüzem, lassan kiszívja az életből mindazt, ami harc és ellenállás volt benne, mert az élmény mindig harc. A régi nagy kultúrák emberei teljesebben következtettek lélekkel. Mi, távcsöveinkkel és görebeinkkel pontosabban ismerjük a részletet, de messzebb vagyunk az egésztől. A mai embernek nincs tehológiája és metafizikája. A transcendens világ mind messzebb kerül.

Az emberi lélek zürzavarait merev, külső rendtartással akarja leplezni. A törvényekben gépiesség. Foglalkozás van és nem hivatás. A gépek egyformsága mintegy az emberekre is kihatott. A civilizáció futószalagon gyártja a szürke tömegembert. Milyen ritka egy érdekes, nemes egyéniség! Valakinek lenni, ez a legritkább túlmenny. "Régen csak az az ember érvényesült, aki minél jobban kifejlesztette önmagában a személyiség csodáját. Ma akkor tud érvényesülni igazán, ha mindazt, ami eredendően egyéni benne, mentől tökéletesebben tudja elnyomoritani és leplezni." -írja a "Kassai őrző"-ban. Pedig csak az egyéni lángelme tud egy-egy újabb lendületet adni a kultúrának. Merev ez az élet, ebből csak bűnös irányban lehet kitörni. Futó kaland a régi nagy transz-ok helyett. Az életnek nincs semmi ősi, természetes, tiszta mozdulata. Helyette az ösztön rémuralma.

A modern lélek válságban van s meg kell találni a válságból kivezető utat. Igénytelen és áhítat nélküli ez a kor, lázadásra kellene nevelni az embereket, hogy fedezzék fel és csiszolják elevenre elsorvadt igényérzetüket. Az eszmény a szilárd jellem és a kristálytisztá értelem lehet. A szellem magasodjék fel, alkosson megint olyan csodát, mint a gótikus templomok. "Bámulok fel a magasba, a gótikus végtelenségbe, melyben az emberi lélek talán magasabbra repült, mint valaha is, története során. Ez az igaz Európa."

A háborús idők pusztításait nemzedékek munkájával kell jóvátennünk. Ha más világot akarunk, úgy kell vigyázni a műveltségre, mint a középkor barátai és szerzetesei vigyáztak. dúló csaták idején a kódexekre. A műveltséget a művészet forradalmával lehet és kell megmenteni. A művészet ijesztő módon elvesztette színvonalát, s átalakult termelésé, üzemmé, tözsdévé, alkuszok csarnokává. Szórakozássá aljasították a szellemet, pedig áhítat, vallásos megrendülés kell. A színpad, mozgóképek, könyv, képzőművészet nem nemelni akakja a tömeget, hanem kiszolgálja az emberek legalacsonyabb ösztöneit, s nem a művészet katharizisát juttatja el a tömegekhez.

Bekövetkezett az írástudók árulása. Az írónak csak egy feladata van: az emberi fajta örök erkölcsi törvényt tökéletes gondolat és művészi formában kifejezni. "Az író elhagyta az ítélőszék emelvényét, lejött a Sínai hegyről, nem

volt többé szigorú és haragos, aki őrzi a törvénytáblákat és személyesen beszél Istennel." "Pedig az írónak csak egyféle kapcsolata van a világgal: a visszhang, melyet az idő kiált műve felé. Egyféle kötelessége: szolgálni az emberi haladás, erkölcsi és anyagi tökéletesedés ügyét a tökéletes szépség, az engesztelhetetlen igazság, a nyersanyag analízisében elemekre bontott s e művészi szintézisben egységben és nagyságban újraalkotott emberi példakép felmutatásával."

A kulturáért való harcra hívja a művészeket: "Most meg kell találni szívünket, s oly hidegre edzeni értelmünket, mint a régi harcosok edzették, jégben és parázsban, a pengét, amellyel a végső küzdelemre indultak...."

Élmények.

Gyermekkor.

A gyermekkort idilli világnak szokás beállítani. Márai első könyvei éppen ennek az ellenkezőjét mutatják. A Zendülőkben a háború utáni nemzedék gyermekkorát adja, kegyetlen realitással tárja fel, hogy ennek az ifjuságnak nem volt semmi gyermeki öröme, s hangzik a vád, hogy nyomorékká lettek egész életükre.

Az Egy polgár vallomásaiban Márai beszámol a saját gyermekkoráról. Nem szépít semmit. Gyermeknek lenni nem a teljes szépség és boldogság, riadt, félelmekkel teli kor ez. Még a külsőleg eszményi családban is állandó a feszültség. Érdeklentétek vannak itt is, irigység, sértődöttség, mint egy kis államban. A rokonok támadó hadjárata. A férj és felelőség társadalmi harcba kezdenek egymás ellen, a gyerekek két táborba sorakoznak fel, apjuk és anyjuk mellé. Nem a biztonság, nem a nyugalom. Véd és szeretet a család, de ugyanakkor fájón köt és akadályoz.

Pedig "Igazában nincs más élmény, csak a család, s nincs más"tragédia," csak a pillanat, mikor döntened kell, megmaradsz-e a családban, vagy mégis a magad útján, s tudod, hogy most már örökre egyedül maradtál, szabad vagy, de mindenki prédája, csak te segíthetsz magadon....." Márai nem vállalja ezt a megkööttséget, megszökök tizennégy éves korában, megszökök nagybátyja kastélyából, minden cél nélkül megy, menekül. Két nap múlva visszahozzák a csendőrök. De azután már csak vendégnek érzi magát otthon.

Még az ősei vérében lévő örökséget is tehernek érzi: "Az egyéniség az a kevés, ami újat az ember önmagához ad, elenyésző az örökség mellett, melyet a halottak hagynak ránk. Emberek, kiket soha nem láttam, élnek, idegeskednek, alkotnak, vágyakoznak és félnek bennem."

A művész sehová sem tartozásának tragédiájáról számol be harmincnégy éves korában: "Nem tartozom senkihez. Nincs egyetlen ember, barát, nő, rokon, akinek a társaságát hosszabb ideig bírnám; nincs olyan emberi közösség, céh, osztály, amelyben el tudnék helyezkedni,....anarchiában élek, melyet erkölcstelennek érzek, s nehezen bírom ezt az állapotot."

Később megszépül és megtisztul a gyermekkor világa, s ide vágyik vissza. Apja halálakor fájdalmasan érzi,

hogy "nincs többé varázslat", apja emlékére úgy gondol vissza, mint szigetre a hajótöröttek. Olyan üressé és áhítatossá szeretné varázsolni a lelket, mint az idők kezdetén volt, a gyermekkorban. "A gyermekkor. A várakozás emléke. Ez van minden élet alján. Ezt szeretjük, ezt keressük örökké. S a felnőtt ember számára talán már csak a szerelem hoz valamit vissza ebből a remegő és reménykedő várakozásból."

Szerelem.

Rokonságnak kell lenni a szerelmesek között, sokszor nagyobb és mélyebb testvériségnek, mint a családban. "Mint ahogy csak az egyféle vércsoporthoz tartozó emberek tudnak egymásnak a remény pillanatiban segíteni, mikor vérüket adják embertársaiknak, kinek rokon a vérképlete, úgy a lélek is csak úgy tud segíteni egy másik léleknek, ha nem "másféle", ha szemlélete, meggyőződésnél is titkosabb valósága hasonló...." Az élet legnagyobb titka és ajándéka, ha két "egyféle" ember találkozik.

De miníg a "másfél"-t szeretjük, őt keressük, az élet minden helyzetében és változatában. Takán az élet megújulásában a természetnek szüksége van a feszültségre, mely az örökké egymást kereső, ellentétes szándéku és ütemű emberek között keletkezik.

Varázsos megérintettséggel kezdődik a szerelem, álomszerű érzékeléssel, amely igazán olyan, mintha az álamban a valóságot érzékelné az ember. "Valaki akar tőlem valamit. A gyermekkori védettség és rejtettség megszűnt. Édes, titokzatos, fájdalmas, izgalmas, keserű-forró érzés. Igazán "felnőtt" de olyan más, mint ahogy elképzeltem, - mondja Márai Krisztina, mikor először szerelmes. "Ez a legtitikosabb érintés, néha azt hiszem ez az oka és értelme az életnek."

A világban hat egy széndék, s a szerelmesek úgy érzik, mintha hebegne a világ, mintha megtámadták volna őket. "Egymás szemébe néztek. Akkor már tudták, hogy nem tehetnek semmit, együtt kell élniök. Mosolyogtak, sápadtan és zavartan." "Már csak a részletekről beszéltek, mint a régi ismerősök. Ez az ismerősség ijesztő volt."

Csodálatos rend és rendszer van mindenben. Két ember nem találkozhat egy nappal sem előbb, csak amikor megértek a találkozásra. Megértek, nem éppen hajlamaikkal vagy reményeikkel, hanem belülről, valamilyen kivédhetetlen csillagászati törvény parancsa szerint, ahogy az égitelek találkoznak a végtelen térben és időben, hajszálnyi pontossággal, amely az ó másodpercük az égmilliárdok és a tér végtelenségei között. Nincsenek véletlen találkozások.

Lehet, hogy végzetes a találkozás, de az egyik fél nem veszi észre, továbbmegy, s a másik örökre megsérül.

A Vendégjátékban így vall Franciska nagy szerelmi monológjában: "Az élet, kedvesem teljesség. Az élet, hogy egy férfi és egy nő találkoznak, mert összeillenek, mert olyan közük van egymáshoz, mint az esőnek a tengerhez, egyik mindég visszahull a másikba, alkotják egymást, egyik feltétele a másiknak. Ebből a teljességből lesz valami, ami összhang, ez az élet. Ez nagyon ritka az emberek között."

"Szerelen, ez talán valamilyen együteműség. Olyan csodálatos véletlen, mintha a világmindenségben akad két bolygó, azonos pályával, egyforma légközzel, ugyanabból az anyagból. Olyan véletlen, amelyre nem lehet számítani. Láttam már ilyesmit? Igen, talán... nagyon ritkán...."

A boldogság teljesség, valamilyen komoly, csaknem szigorú magatartás. S így már talán nem is boldogság. De Isten célja nem is a boldogság volt, hanem valami más, - micsoda? Csak az Isten tudja. Valakit meg kell ismerni minden titkával és minden következménnyel, s a megismerés, a tökéletes megismerés sohasem idill. - Szerelen: "Végre itthon vagyok." S ebben mindig van valami szomorú is, mert "itthon lenni" mindig bányi is, "mint lemondani a világ többi részéről, a változatokról, az erélyekről és a kíváncsiságról. De van valami nagyon jó és megnyugtató is ebben.

A szerelen, ha igazi, mindig halálos. Nem célja a boldogság, az idill, a kéz - a kézben, az andalgás, holtomiglan - holtodiglan, virágzó hársfák alatt, melyek mögött a tornáccon a lámpa szelíd fénye világít, s az otthon de-reng hűvös illataival."

"A szerelen ha igazi, vadon, őserdő, telc meglepetéssel, s s ugyanakkor leltve a dzsungel forró hőfokával, különös virágok és folyondárok halálos állatával és ölölésével, a vágy és a szenvedély örökké ugrásrakész vadállataival."

Mindig bizonyos diszharmónia van a férfi és a nő között. "A nők. Megfigyelted milyen óvatos, bizonytalan hangszallal ejtik ki a férfiak ezt a szót? Mintha egy tökéletesen le nem igazott, örökké lázadásra hajlamos, meghódított, de meg nem tört, rebellis néptörzsről beszélnének." A férfi a szerelenben elragadtatott, a nő gyanakvó. Tudja, hogy a férfi, még az elvárásolt és megigézett férfi is erősebb. A férfi a szerelenben mindig uton van kisé, a nő ide érkezik. A nő a tények világában jár, boldogságot keres, a férfi a valóságon túl kutat, választ keres, megfejtést. Bizonyos távolság marad férfi és nő között, később ellentét.

Hogyan oldódhat fel az ellentét? Mi hozza a zuzott sziveket? Casanovával Máraí így mondatja el: "Mi a kór? Gondolkozott, aztán egyedül a szobában kimondta: az önzés. Az önzés, amely vásárolt a kedvesnek palotát, fogatot és ékköveket, s azt hitte, az ajándékokkal odaadta már azt a titkosabb értékeket is, melynek cseréje nélkül nincs igazi vonzalom, nincs béke a szivekben: Lemond mindenről, s kékét és életét odaadja a másinak és nem vár semmit cserébe.

S mindent szivesebben adtak oda, a pénzt, az időt, a gyűrűket és kőnytyűket, igen, nevüket és kezüket is szivesen odaadták, - csak éppen mindegyik meg akart tartani valamit, s nagy ajándékozásban, s ez a valami éppen ő volt, Lucia, vagy Giuseppe."

Nemcsak önzetlenség, hanem bátorság is kell a szerelenhez. Nagy bátorság kell ahhoz, hogy egy ember fenntartás nélkül engedje szeretni magát. Bátorság, csaknem hősiesség. A legtöbb ember nem tud szeretetet adni és kapni, mert gyáva és hiú, fél a bukástól. "Szégyelli, hogy odaadja, s még sokkal inkább szégyelli, hogy kiadja magát a másinak, elárulja titkát... Azt a szomorú emberi titkot, hogy szüksége van gyengédségre, nem tud meglenni nélküle." S egy embert azzal az erővel kell tartani, mely hegyeket és tengereket mozgat. Azzal az erővel, melyről a biblia is beszél.

De a szerelemben az egyik fél mindig jobban szeret, mint a másik. Mintha túl sok lenne együtt két ember szerelme. S könnyebb annak, aki szeret.

Sokszor előfordul, hogy az egyik fél csak kalandot akar, a másik egész életre való hűséget. Vannak Sasanova típusok, akik mindig keresnek, mindig kielégítetlenek, szomorúak, s tovább kell menniök. A toscanai asszony mondja a Venedégjátékban: "Van egyfajta férfi, akinek nem lehet boldogságot adni. S talán éppen ezért szeretem. Van egyfajta férfi, akinek minden erénye, csábja, vonzóereje annyi, hogy hiányzik a boldogsághoz való érzske, tökéletesen süket a boldogság iránt." "Mi baj történt ezekkel az emberekkel? Talán merő Isten értelemmel verte őket, s az érzéseket, minden emberi indulatot nem szívükön, csak értelmükön át ismerik meg."

A szerelem idegállapot - írja Márai - amely lezajlik. "De ez az idegállapot néha olyan feszültséget teremthet, az emberi lélekben, a mely a szentek nagy pillanataival azonos."

A szenvedély elmúlik, és marad a szeretet.

Szeretet.

Az életnek csak akkor van értelme, ha az ember érzéseket tud adni és elfogadni. Ezek közül első a szeretet. A szerelmes kapni is akar, aki szeret, csak ad.

Szeretet nélkül nem lehet élni. Isten a szeretetet adta az embereknek, hogy elbirják egymást és a világot. De aki alázat nélkül szeret, nagyon fog szenvedni érzéseitől, s nagy terhet tesz a másik vállára. Mindig bűn az, ha nem érjük be azzal, amit a világ önként ad, amit egy ember magától nyújt.

Semmi sem nehezebb, mint a szeretet kifejezni. "Költőknek sem sikerült, soha, a költőknek, akik az érzelmek és indulatok minden árnyalatát rögzíteni tudják szavaikban. A szeretetnek nincs színe, mint a gyöngésségnek, nincs hőfoka, mint a szerelemnek. Tartalmát nem lehet szavakban közölni; ha kimondjuk, már hazugság. A szeretetben csak élni lehet, mint a fényben, vagy a levegőben. Szerves lény talán nem is élhet másképp, csak a hőben, a fényben, a levegőben és a szeretetben."

Mi az, szeretni valakit? Ismerni, egészen ismerni, csaknem annyi, mint szeretni. Csak a szeretet élte, csak az fiatalít. Tehát gyógyítani is csak szeretettel lehet.

A szeretetnek legmélyebb formája a barátság. A barátság, ahogy két ember, kézfogás és ígéret nélkül, egy életre jótálla másikkal. A családon belül féltékenységek, becsű, érdekek hatják át a vonzalmakat, a szerelem kínos ünnepélyes hangulatu, valószínűtlen és lázas hőfoku állapota sem adja azt a szelid békét, az érdektelenségnek, a jóindulatnak, a szándéktalanságnak azt a meghatározó idilljét, ami az első barátság két fű között... Senki nem vár semmit; még hűséget sem. Mint minden nagy érzésben, ebben is van szemérem és büntudat. Az ember nem vehet el büntetlenül egy embert a többiek közül.

A barátság nem hangulat. Szigorú emberi törvény. A mai emberi zűrzavarban úgy dereng egy-egy barátság, mint a középkori fogadalom szelid szertartásának fénye.

Aki szeret, az félt. Mindentől féltjük azt, akit szeretünk. Végső értelemben talán a halálra vagyunk féltékenyek. S ez az emberi feladat. Egy napon el kell veszíteni azt, akit szeretünk. Aki ezt nem bírja el, azért nem kár, mert nem egész ember,

Néha méltatlanra pazaroljuk a szeretetet. De mikor a sors mintegy néven szólít meg, a szorongás és félelem alján mindig sugárzik egyfajta vonzás, mert az ember nemcsak élni akar mindenáron, nem, az ember teljesen meg akarja ismer-
ni és el akarja fogadni sorsát, mindenáron, még a veszély és pusztulás árán is.

A szeretet csodára lenne képes. A megértést is meg tudná teremteni az emberek között, ha elég erős volna bennünk.

Művészetek.

"A művész az emberi társadalomban az a csodálatos fölösleg, ami az érzés az emberi szerkezetben."

"Mutasd fel a szépet mint a pap az ostyát, s olyan hittel mutasd fel, hogy himni tanuljához benne, mert a Szép nem meddő eszmény."

A művészek a legnehezebb részt választották. A szenteknek is könnyebb, azok felülemelkednek önmagukon, egyetlen nagy indulatban elégnék. A művész vetélytársa Istennek. Féltelmes, de igaz kijelentés. Világot alkotni, ez a célja, amire Isten is csak egyszer vállalkozott. Szivszorongató érzés, amikor a művész először alkot valamit, a semmiből, a maga képmására. De mégis boldogság, mert öntudatlanul kapcsolata van a teremtés erőivel. Felsőfoku életérzéshez juttat, melyet az életben csak a szerelemhez lehetne hasonlítani. Boldogság, mert van valami ami megmarad, múlt idők fölött is, a lélek, a művekben kifejeződő lélek.

Az írás művészete is ilyen nehéz. Isteni szolgálat. Kifejezni a létezés értelmét és meghatározni az ember viszonyát a világhoz. S aki egyszer megismerte a művészetet, mindig otthontalan marad a földön. A művészet halálveszélyét kívánja vissza. "Irni annyi, mint megtagadni mindenkét. Irni annyi, mint egyedül maradni, mint elárulni barátot, testvért, szülőt, szeretetet, elárulni önmagunkat, bevallani mindent, anélkül, hogy feloldozásra számíthatnánk, cél nélkül, remény nélkül, kilátás nélkül. Mindent megírni annyi, mint mindent megérteni és semmit sem bocsátani meg." Értelme van a dolgok mögött, titok, összefüggés. Ezt kellene megtudni, megragadni és kifejezni.

Az írói munka megköveteli, hogy a szívet, az ideget és eszméletet valamilyen, az átlagos életérzésnél perzselőbb hőfokon tartsuk. Az írás magatartás, életmód, de önként vállalt fegyelem, egyértelmű bizonyos viszonylagos szabadsággal. Csak a műkedvelő képzelet, hogy a munka repülés, szárnyalás, valamilyen hig elembe, kötetlenül, feloldva a nehézkedés törvénye alól. Buvármódra, lenni, a mélyben kell élni, ahol kevés az oxigén és kísérteties a csend. Mindig mesterséges világban, csukott ablak mellett, villanyfényben. A bányász sem tehet másként, csak a nyirkos sötétben találja meg az ércet, melyet keresni és megtalálni élete egyetlen értelme.

Amit ki akar fejezni, formátlan, néha úgy érzi, szellem-ellenes. A munka nyersanyaga mindig csak sár, amelybe többet is, mint lelket: arányt és a forma ütemét kell lehelni. S át kell élni a szavakat néha rettenetes áron, csak akkor adják ide minden izüket, teljes értelmüket.

A művészet annyi, mint valamit, ami rendkívül nehéz, egészen könnyű mozdulattal emelni fel.

"Menj egészen ahhoz, amiről beszélsz. Nézd meg, egészen közelről, minden oldalról. Vedd kézbe, vizsgálj nagyítóval, szagold meg, izleld meg, tapogasd. Aztán, mikor már mindent tudsz róla, hajítsd el, felejtsd el. Aztán álmoldj róla. És aztán írd le róla."

A költészet is készenlét.

A versnek nincs célja. "Egyetlen értelme van, az, hogy üzenet, álmokép, valami tündéri és félelmes, egyszerre szívdobbanás és látomás, emlékezés és remegés...."

A nagy, a tiszta költészet matematikára emlékeztet. Képletet kell feloldani, mint a zenében.

A vers évmilliók és ólménymilliók parlata. Az igazi versek ismerősek. A vers titka egy-egy jó sor.

A festőnek legyen látomása a világról és merje megfesteni.

A szobrász lássa meg a kőben az örök emberi lelket, amiről egy életen át álmoldott.

A zene is a felsőfoku élmények közé tartozik.

Van zene, amelynek az a célja, hogy az élet kellemesebb és ünnepélyesebb legyen, a nők szeme csillogjon, a férfiak szeme szikrákat vessen.

S van zene, a tiszta zene, a fegyelemnek és önkivületnek értelemfölötti terméke, mely nem feledkezést akar nyújtani. Az ilyen zene támadás, a mélységbe hív, és érzéseket kavár fel bennünk. Elszabadulnak az erők, megmozgatnak és felrobbantanak mindent. Megérinti az emberekben a szenvedélyeket, a büntudatot. Azt akarja, hogy az élet az emberi szívekben és öntudatokban világosabb legyen. Az ilyen zene személytelen kapcsolat az ember és a mindenség között.

Takán a zene Európa legmélyebb értelme.

De a tánc elvesztette régi jelentőségét.

Háború után egy külföldi mulatót látogat Márai. "Vinnyogó zenére álmatagon imbolyognak a párok. Nyavalyatörősen ugrálnak. Mi ez? Életöröm? Nem, a tömeg vinnyog, keresi az ingert, és a feledkezést. Ó, nagyvárosok! Egymillióháromszázezer ember él itt, - ember? Nem. Egymillióháromszázezer tömeg.

A mozit sem lehet a művészetek közé sorolni. A világ elemeiből kellene kifejezni valamit, hangulatot, vagy álláspontot, vagy álmot, vagy valami megtörténtet. Ma csak narkotizál. Pedig talán itt dől el, hogy a kultúra megmarad-e vagy elpusztul!

Isten.

Vallásosak voltunk odahaza? - kérdezi Márai.

"A vallást elismertük, az élet egyik nagy

fegyvelmező principiumának" tekintettük, amelyet tisztelünk, körülbelül úgy, mint a polgári törvénykönyv szabályait. De hisszük-e? A hitbuzgalomtól nem jutottam el a hithez. Hogy ennek a vallástiszteletnek, ennek az erényes engedelmességnek semmi köze a hithez, nem is gyanítottuk."

A középiskolás osztályokban felmerül a kérdés: Van-e Isten? Titkos szavazást rendeznek. "S az osztályokban kétharmad többséggel elvetettük Isten létezését.

Az ifjúkor lázas, kalandozó évei alatt is messze ól Istentől. "Semmiiben nem hiszek. Le, lefelé megyek - írja. Majd felmerül benne a vágy, de úgy érzi: Nincs nagyobb titok a földön, mint az emberek vágya Isten után, nincs szomorubb vágy és nincs reménytelenebb.

De amint tisztul és nemesedik a lélek, mind magasabbra emelkedik az etikája, s az etika felől közelíti meg, s jut közel Istenhez, ha dogmatikus értelemben nem is vallásos. Az egyházi élet nehézségeit élesen szemléli, nem találja méltónak, pedig "sokan mehetnének ma az Egyházzal, ha bizonyosságot látnának, hogy az ő országa nem e világból való." De a bibliát legnagyobb értéknek mondja.

Az autonóm ember nem feltétlen átadása, hanem harcos önállósága van benne.: "Az Isten tudja, hogy csak mi tudunk magunkon segíteni! Nincs jogom váksi bizalommal mindent az ő kezébe tenni le; Isten reám is bízta, hogy csináljam és igazítsam sorsom. S csak ha vállalom ezt a feladatot, akkor segít."

Szabad akaratot akar, de ugyanakkor érzi a megkötöttséget, sokszor erősen determinista. "Miért vagyok itt? Nem tudnék válaszolni. Ez az én életem és nem mehetek előle sehová." "Siket csendben megyünk sorsunk felé." "Senki nem tud segíteni." Az életet nem lehet újrakezdeni, csak folytatni. Tehetetlenül sodorja az embereket a sors. Vas törvények vigyáznak rájuk. A törvény süket és betelik csontjaid fölött. "A világot nem lehet legyőzni, de el kell viselni."

De aztán rájön, hogy az élet alján rend van, s e rend mögött szándék. Az autonomia és a determinizmus közötti harc után szelíd nyugalomhoz jut el. A sztoikus filozófia és az existencializmus nyomait érezzük írásaiban. "Vágyaimat a dolgok valóságához és igazságához igazítom, s a lelkem szabad." "Mindennél fontosabb, hogy munkánkat, hajlmainkat és életűtemünket egyeztessük a természet nagy, örök ritmusával. A hold járása, a szelek fordulása, a nap forrósága, az éjszaka árama, minden alakítja személyes sorsunkat, keddi, vagy szerdai életrendünket is: az ember hallja, nagyon messziről, az intések és figyelmeztetéseket, a világmindenség óvó-izgató zörejeit...Egyszerre kell élni a nappal, a holddal, a vizek áradásával, a hideggel és meleggel: soha nem ellene, mindig belesimulva a világ összhangjába, a teremtés és pusztulás teljes rendjébe. Csak azok botlanak meg az életben, akik valahogyan belülről süketek a világ hangjai iránt."

A legmagasabb etikai elveket vallja; Nincs más fegyver a világgal szemben, csak az alázat. Van egyfajta meghajlás, melyre csak meghajlás al lehet válaszolni. Az élet értelme az igazság. - "Hajolj meg ember mélyen, mélyen, mert husból és vérből vagy, mert tested van. Aztán egyenesedj fel magasra, egészen magasra, mert lelked van, melyet Isten saját képére alkotott. Gondolkozzál, emlékezzél, hajolj a földig,

egyenemig az égis. Lám, ez az igazi testgyakorlat."

Ugy érzi, hogy a gótikus ember még valóban maga fölött tudta az Istent. A reneszánsz emberre már csak kereszt, hívta, igézte. Mi is ilyenek vagyunk. A gótikus domban: Egy pillanat, mikor az idő fölött az időtlen szólít meg. Remény nincs, de van valami az idő és esetleges felett."

S eljön egy nap, amikor végzetesen megtudja az ember, hogy csak Istenhez és a lélekéhez van köze. "Ilyenkor bucsúzik az ifjúságtól, s fogadod vendéged, az Istent. Rájössz, hogy béke csak bennünk lehet, mélyen, ott, ahol a világ lármája már nem hallatszik, ahol az ember egyedül marad Istennel."

A háboruban így imádkozik: "Erős lelket adjál, Istenem, erőt, hogy lelkem elviselje mindezt, ha túlélem; erőt, hogy nyugodtan és sopánkodás nélkül tudjak meghalni, ha elsodor ez a vihar. Erőt, hogy utolsó pillanataig hűséges maradjak lelkemhez, s mindenhez, amiben hittem."

Minden reménytelen, ami emberi. csak az isteni a teljes, csak a lélek nem reménytelen.

Magány.

Csüggedten érzem, hogy senki és semmi nincs oly messze egy embertől, mint egy másik ember, - írja Kára. A gépi civilizáció futószalagon termeli a magányosságot is. Pedig magányt csak annak van joga választani, aki így tudja jobban szolgálni az emberek ügyét.

De alkotni csak magányban lehet. "El kell fordulni a világtól, költők, el kell fordulni, eltakarni arcotok, befelé nézni, ha szolgálni akarjátok, mert máskülönben csak kiszolgáljátok. - Én már csak a magaslati levegőt bírom, a magány négyezer méteres magasságát, az őzönt, az emlékeket. - De néha az életbe is ki kell menni, hogy a gondolatok ne legyenek eszményiek, hanem emberiek.

A magány először nehéz, mint egy ítélet. Aztán már nem szenvedés; ha rabság is, az egyetlen emberhez méltó rabság.

Az ember talán soha nem olyan magányos, mint amikor a végzet kiemeli a tömegekből és résznek jelöli meg egy páron belül. A rész kétségbeesetten véd valamit: az árnyalatot, a személyiséget. Ezért éreznek az emberek a párválasztások körül egyfajta hősiességet, ezért a nagy szerelemek misztikus hőstörténete.

Mikor az ember először életében igazán megérti a végzetet, csaknem nyugodt lesz. Nyugodt és olyan különösen, félelmesen magányos a világban.

De az élet minden döntő pillanatában mindenki egyedül marad. Senki nem tud segíteni. A tapasztalatokat senki nem kaphatja, mindenki egyedül él, egyedül hibázik, szenved és egyedül hal meg.

Betegség, halál.

Az ember tudatosan a magányba, öntudatlanul a betegségbe menekül. A betegségben csak annyit értünk, hogy az emberek e pillanatban már máshol vannak, valahol a túlsó parton,

s én egészen egyedül maradtam.

Miért maradtunk egyedül? Mi az oka, hogy beteg lett a test? Az orvosnak nem a testet, hanem a lelket kellene megvizsgálni. Az életünk adhat választ itt. Élni nagy felelősség, ez elől menekülünk a betegségbe. Valahol tévedtünk, bűnös vágyak, hazugság, vagy az életünkben már nem hiszünk elégé, nem látjuk értelmét. Az élet méreg, ha nem hiszünk benne.

A kívülállók is ilyesmit éreznek és vádolják a beteget. A betegség büntetés. A beteg valamit elkövetett. Isten elhagyja, visszavonul az embertől, s akkor elkövetkezik a betegség.

A beteg akkor gyógyulhat meg, ha látja értelmét az életnek. Meg kell találni azt az embert, aki szeretetével segít mikor egyedül vagyunk és már nem akarunk élni. Ha valaki az élet minden erejével élni hív, egy másik embert, öltető erőt sugároz, ha ez a szándék hat, a kinra dallamos csend következik, s a beteg meggyógyul.

Nem a betegség, hanem az élet titkát kellene megfejteni. Tudatosan kellene megszervezni az élet erőit, hogy a szervezet védekezni tudjon a betegség ellen. Megkeresni azt a felső határt, amíg a lélek, az öntudat uralkodni tud a test lázadásai felett.

"Mint a kő, amely lebeg a végtelen semmi fölött és nem zuhan le, úgy lebeg az ember aki "van", a halál fölött.. Mi tartja?

Talán Eros."

Az ember addig él, amig célja, terve van, amig tartozik valakinek, amig szeretet veszi körül, még meg nem érti a világot.

S a halottak tudnak valamit, amit mi, élők soha nem tudhatunk meg. De mi is nézhetjük a halálon keresztül az életet.

"Mert a halál bennünk van, pontosan úgy mint egy kis gyermek az anya testében....A halál teljes. Az emberi életben nagyon kevés dolog van, ami olyan teljes lenne, mint a halál.. Aki magába fogadta és kihordja a halált, egyszerre ráér. Soha nem oly gazdag és korlátlan az élet, mint ez időszakban, mikor a halált hordjuk. Egy pad is elég, egy szál kakukkfű, néhány fillér, mindennek értelme van. A halál csodálatos értelmet ad a föld jelentéketlen dolgainak... Aki a halál sugarát bocsátja az életre, többet lát, mint aki csak az életet át nézi."

IV. Márai rokonai.

Akiket szeret.

"Csak a kontár hiszi, hogy ő és előd nélkül érkezett."

"Valamilyen szellemi családhoz tartozik az ember; e család hierarchiájában számomra Goethe volt az ősapa, aztán időről-időre új családtagokat fedeztem fel, szellemi testvérek és nagybácsik keletkeztek."

"Az író magányát igazán ezek a lelkek népesítik be, barát, vagy szerető soha."

Ez a három Márai-idézet mutatja, hogy az író vérszerinti családon kívül szellemi rokonsághoz is tartozik, s ez még talán fontosabb.

A szellemi ősök közül Goethe és Arany jelképét érzi a legtöbbször, e két nagy egyensúlyra törekvő művészt. Minden nap olvassa műveiket. Vallja, hogy Aranytól tanult meg magyarul. Goethe tanította meg a világot, embert és emberfölöttit szemlélni, s nem nyugodni bele többé az emberi szellem természetes határaiba. Goethe látta, hogy az alkotóerőt tudatosan lehet szabályozni, az értelem művésznének kell lenni, de nem hidegen, a szenvedély előtt hajoljon meg az ember.

A szellemi nagybácsik is feltűnnek, mind nagyobb számban. A Sztoa bölcselőit érzi közel magához, a háborúk válságos korában. Senecát, Epictetost, de különösen Marcus Aureliust. "Egy hatalmas világ létének alkonyati pillanatában egy emberi lélek sugározni kezd és csodálatos pontossággal határozza meg az ember helyét Istennel, a világgal és önmagával szemben." Egyetlen könyve maradt, de ennél is többet jelent ő maga, mert írónál maradandóbb tünemény, ha nagy jellem és igaz szellem, találkozik egy emberben és ilyen tünemény volt Marcus Aurelius, ritka ajándék a mi életünkben.

De éppen úgy szereti Cervantest, aki az örök emberititkát oldotta meg, a tárgyilagos és derűsen mély Montaigne-t, vagy a csodálatosan tisztult szellemű Pascalt, akinek tanította szívvél is gondolkozni.

Rokonai a magyar irodalomból.

De a magyar irodalomban is nagy a rokonok száma, vannak magyar vonatkozásai művészetének.

A mai írók urbánus és népi irányra való szakadása, hasonló a nyelvújítás korabeli ellentétre, a külföldies és nyelvújító Kazinczy és a magyaros Berzsenyi között lezajló harcra. Reméljük, hogy e vitából, mint akkor is, a magyar irodalomnak haszna lesz.

A régi regényírással is kapcsolatban van. He-lyenként Eötvös világát érezzük sok-sok reflexiójával, az aleköt itt is szimbólikusak, a nevek is majdnem olyan jellemzőek, mint ott a beszélő nevek. Pl. a finn leány neve a Sirályból; Aino Laine /Egyetlen Hullám/

Néha Kemény komor világa vesz körül bennünket, az emberi tehetetlenség világa, ahová a derű csak egy-egy pillanatra lopakodik be, ahol az emberek szíve jó, s mégis telve az életük szomorúsággal, szinte bűnhődnek a jóságukért, magasabbrendűségükért.

Van, hogy a Mikszáth-i anekdótázás kedves könnyedsége szerez örömet. S nem áll tőle távol Ambrus franciás műveltsége, fegyelmezett stílusa, problematikus világa. Herczeggel is rokonnak érezni valami ki nem magyarázható módon, - talán asszimilált voltuk miatt, de sokkal mélyebb, egyénibb annál. Néha Török Gyula hűvös tárgyilagossága, öntudatos előkelősége érint meg bennünket stílusában. Szini Gyula gazdag képzeletű, a valóság talaját elhagyó írásai is hatottak rá.

De a legmélyebben Krúdy világa érintette meg. Márai maga vall mesteréről, a "márai világ" mélyhőgödűséről. "A valóságot kevesen rögzítették úgy mint ő, de senki nem oldotta

fel olyan tudatosan, mélyebb, zenei értelemben. Megkereste a zenei tartalmat az élet tömpe és vaskos jelenségei között. Szólamok vonulnak át a lazán összefűzött történeteken. Monda-
taiban úgy sugárzik ez a néma zene, mint a villangosság a világűrben. Most a szerelem villanyütése ad szikrát, most a magyar ősz esőzése kezd szólani, mint egy alvilági zenekar. S megkezdődik a varázslat. Szférikus légkört teremtett. A magyar életnek és a magyar tájnak külön világúrt adott, mintegy feloldotta a magyar glóbuszt a tehetetlenség és a nehézkedés törvényének vonzása alól. Ez az író megvalósította azt, amire író egyáltalán vállalkozhat: saját külön világot teremtett. De míg Krudynál az érzelmen, Márainál az értelman van a hangsúly.

A szerelem bemutatásában Ady-y vergődés, életre-halálra való harc, támadás, számonkérés, követelés. Emlekezik halál előtti dolgokra, a lányát és a nővérét öleli a nőben, s öleli azokat, akiket már ölelt, s akiket ezután fog. A szerelem és a halál motívumok egybe szövődnek: "Minden igazi eső mögött a megsemmisülés titkos vágya;" "Máglyára lépnek, mikor egymás karjaiba borulnak. Minden ilyen ölelés mögött a halál van."

Márai olyan végső pontossággal ír, ahogyan csak azok tudnak, akik otthon vannak a versírás terén is, s olyan érdekesen és újszerűen, ahogy a cikk-írók tudnak. Így természetes, hogy rokona Kosztolányinak is, közeli rokona. Gondolhatunk itt az Ember és világ c. újságcikkek gyűjteményére, vagy az "Ákom-bákom" gazdag, szellemesen villogó, kissé szomorú karcolataira. De mindig lágyabb a hangja Márainál. S ugyanígy természetes, hogy újságírói oldalról közel áll hozzá Karinthy ironikus, intellektuális írásai. A polgári réteg pusztulásának hasonló problematikus képét rajzolja, mint Babbis, különösen a Halál fiaiban. Juhász Gyula prózája is közel áll hozzá.

A ma is élő prózaíróink közül európai magyarságában rokona Cs. Szabó László. Nemzetnevelő, vitauközpont, mint Németh László, de tudatosabb és rendezettebb Márai világa. S míg Márai a polgár irrealitás, misztikus ábrázolását nyújtja, addig Tamási a székely miliőben teremti meg ugyanezt. /Ábel a rengetegben./

A külföldi rokonok.

Modern regényíróink közül Márai talán a külföldi hatásokat leginkább magába olvasztó írónk. Természetes is, sokáig élt külföldön, s megismerkedett a huszadik század szinte minden valamirevaló irányzatával, s ezek nyomokban felkutathatók írásaiban. Mintegy belekapcsolja az európai áramkörbe az eddig eléggé elszigetelt magyar prózát.

Sokszor talán nem is hatásokról van szó, - hiszen egy-egy kor lelkében mindig egyetemesek az írók mondanivalói, szintetikus, hatások fölötti az irodalom, - hanem bizonyos együtteműségről, mondanivalóiban, műfajban és stílusban egyaránt.

Talán a franciákhoz áll a legközelebb.

Nem véletlen, hogy a Feltékenyekben az Apát a sirba Rousseau egyik művével temetik el. Az érzelmeknek a fe-

lesleges megkötöttségektől való szabadulása természetesebb, ösztönösebb élet felé való hajlás, Máraira is jellemző.

A bölcsen békés szkepszis, a nagy irodalmi és művészi kultúra, a klasszikus szerzők tisztelete, végül a kritikának, humornak, szatírának és iróniának szétválaszthatatlan egysége sajátosan France-i.

A problematikája is rokon a franciákéval: A háború utáni új nemzedék lázadó, kiábrándult szemlélete /Cocteau: Les enfants terribles/, a süllyedésnek és a felszabadulásnak /André Gide: L'immoraliste/, de legfőként a polgárság kérdésében. Balsac, Flaubert már a polgárság írói, ez volt a reális szemlélet kora. Majd a polgári élet elvontabb, misztikus, álomszerű képe dereng fel Proust emlékező látomása mögött, egy társadalomnak a végtelenségben széthulló világa. A polgári osztály rajzának harmadik lépését jelenti Roger Martin du Gard nagy műve a Les Thibault. Realitásában is irreális képe a francia polgárság pusztulásának, mintegy a francia polgárság irodalmi sírköve eza regényciklus.

De hatott Máraira Alain-Fournier is, aki a háború utáni fiatal nemzedék csalódott és nyugtalan lelkeinek finom rajzát adja különös hangulatu műveiben. És Giraudoux is, aki a jólismert világ ábrázolásaitól szintén eltér nagyon mély könyveivel.

Sartre írásai is rokonok Máraival. Nagyvilági, riportszerűen kutató, éles és éber rajz, kétely, az emberábrázolás érdekes, váratlan újszerűsége jellemzi.

Duhamel nevét is érdemes megemlíteni. Művelt, eszes szereplők, kételyek, fáradtság, válságábrázolás. A Julien Benda-i probléma, az írástudó árulása is gyakran előforduló motívum Máraí írsaiban. És Jules Renard naplójával rokon kegyetlen őszintesége, fegyelmezett öntudata.

Egyes technikai sajátosságok is hatottak. Pl. az Igazi c. regény kettős monológú előadása előfordul a francia regényirodalomban is; ilyen szerekezetű Gide: L'école des femmes-ja, vagy Marcel Boulanger: Rose c. regénye.

Míg a francia irodalom érzelmi szempontból hat, az angol inkább értelmi, intellektuális beállítottságával.

Az emberekkel szembeni mélyszéges pesszizmusa, amely különösen az első korszakát jellemzi, rokon Swift keserű kiábrándultságával. Megveti ezt az embereietlen világot. Máraí is az állatok felé fordul /Csutora/, többre értékeli a mi világunkénál. A szegények iskolája, amely az írónai ad absurdum vitele, talán Swift Modest Proposal-jával rokon, de ez utóbbi már az emberi önzésnek és az emberi élet reménytelenségének sokszor már durva bemutatása.

Shakespeare-től is sokat tanult Máraí, különösen színpadi műveiben érezhető. Dramaturgiai szabályokat nem tekintve, ő is költő marad a színpadon, ahol a szó varázsa él, s az emberi lélek titkos mozzanatait tárulnak fel előttünk megdöbbentő szomorúsággal.

Galsworthy-val hirdeti, hogy a szindarabot úgy kell megírni, hogy valaminek a kimondásában csucsosodjék ki. Tehát nem a jellemek igazodnak a cselekményhez, hanem a cselekmény következik a jellemekből.

Priestley a polgárság krízisét ábrázolja, az osztály lekiismerete felől közeledik a társadalmi kérdéshez. Mintegy lerántja a leplet a polgárság arcáról, széthulló jeleket ábrázol. Ráébredt helyzetük tarthatatlanságára. A nagy formabontók, keresők, kísérletezők közül való.

Shaw ironikus, paradoxonokban gazdag, elkápráztató írásai sem maradtak nyom nélkül Márainál. A házasságban a szociális probléma-látás pl. Shaw-éhoz hasonló.

De talán legjobban hatott Máraira Huxley, akinek az a véleménye, hogy az irodalom olyan legyen mint a desztillált víz. A szereplők ugyyszólván csak beszélnek és gondolkoznak. Válságíró, Moralizáló hajlam jellemzi. Hajszálpontos pszichológiai finomságok. Erősen intellektuális. Egy vegyész lelkiismeretességével keresi a korszerűben a kórokozó képletét. Az egyéniségért harcol, nem akarja, hogy az egyenlőséggel egyenlő lapály álljon elő. Az első háború után erős cinizmus, kiábrándultság hangján szellemes mutatóványokkal kezdte, írásai mind jobban tisztulnak és mélyülnek. Új erkölcsiséget hirdet.

Az amerikai Thornton Wilder sem messze áll Máraitól. Amit mond, kevésbé fontos, de ahogyan mondja, az rendkívüli, drámaian egyszerű és vonzó. Egy nagy író megtölti szavaival a színpadot.

Az amerikai Steinbeck is rokona. Az amerikai élet mai, modern zürzavarának, metafizika nélkül való reménytelen világának mitoszát teremti meg.

A német irodalom sem áll tőle távol. Az első Márai könyvekben erősen érződik Freud jelenléte. A Bébi-ben az öreg tanár hiányérzete, álmai, összeroppanása, abünös magány kérdése, "Két orvosság van. Az egyik a szerelem. A másik az Isten." A Zendülőkből a gyermekek szexuális játékaiknak leírásai szintén freudi hatás. Még az Egy polgár vallomásaiban is feltűnik ez a nézet: "El tudom képzelni, hogy egy rendkívüli lelki alkatu ember önmegtartóztatásban éljen; de akkor felcsap ez az elfojtott láng másfelé, s aki nem adja oda magát egy testi szenvedélynek, mániákusa lesz egy eszmének, hitvallásnak, nagyon hisz valamiben, akár egy rögeszmében is, - s nagyon hinni, már majdnem annyi, mint egy kevésbé szeretni."

A Spengler-i kultúrfilozófiának is erősen hatása alatt áll. Ő is hirdeti, hogy az európai szerepnek vége. E válságban kapcsolódik Kraus írásaihoz is. S mint Joseph Konrad hősei, az ő szereplői is örökké kalózkodnak kissé a nagyvilágban, a magyar próza zárt életével szemben a világ lehellelte érződik írásaiban. Franz Kafka is rokona.

De a legjobban Thomas Mann nevével lehet kapcsolatba hozni Márait. A németeknél ő a legmagasabbrendű megrajzolója a polgári osztály pusztulásának. A nagypolgári család bukását a Buddenbrooks-ban ábrázolja. Az osztály pusztulásának mitikus képét a Zauberberg-ben mutatja be, a Féltekenyeket méltó módon állíthatjuk a világhíres mű mellé. De összehasonlíthatjuk Mann: Herr und Hund-ját Márai Csutorájával, s a Nővér félelmetesen szuggesztív betegség-leírását a Tod in Venedig-gel. Az életrajz megelevenítésében is hasonló utakon járnak. A modern író az események újra elmondására a szó szolgálai értelmében már nem vállalkozhat. A pusztta történeti hitelesség, a külső események képe, nem a regényíró tollának feladata. A történelmi regény célja csak az emberábrázolás lehet, a lélekrajz csodája: emberre avatni a nagyokat. Ilyen értelmű felfogásban

Mann Goethe regénye és Márainak Casanováról szóló írása. Mindkettő a monológok egymásutánját választja formául, s mindkettő remekmű.

De nincs olyan népe Európának, amelynek egyik-másik írójához Márainak ne lenne köze. A holland Hai-zinga, a válság-írás egyik jelentős egyénisége is hasonló szellemben ír. Nemzetek fölé nyúl a tekintete, Európát félti a civilizációtól, amely elsorvasztotta az egyéni gondolkodást, elkényelmesedtek a lelkek, megmerevedett a fejlődés. Új renaissancot hirdet: tisztuljanak meg a lelkek!

Ugyanígy válság-író a spanyol Ortega y Gasset. Sokoldalú, divatos író, játékos, gazdag. Csiszolt, szellemes sorai mögött, súlyos problémák vannak. A minőség forradalmát követeli. - A spanyol Madariaga szintén hatott.

Az európaiak közül nem utolsó sorban hatott az orosz irodalom Máraira. Különösen első műveiben Dosztojevszkij szelleme érvényesül. Az orosz irodalom jóságos, de sorsukkal reménytelenül tehetetlen hőseivel találkozunk itt is. Dosztojevszkij a legmélyebben pillantott a modern lélek zürzavarába, a tudatos lélek szenvedéseibe, a kultúra és civilizáció tragikus meghasonlásába s aki legtisztábban határozta meg az autonóm ember fogalmát. Márai első műveiben inkább külsőségekben, pl. a Bébi-ben kísértetiesen pontos ábrázolásával az örületnek hat rá. A Zendülők-ben a bibliás suszter alakja hasonló Dosztojevszkij hőseire. A sziget-ben pedig a gyilkosság félelmetes rajza emlékeztet Raszkolnyikov gyilkosságához.

Csehov is közel áll hozzá, a maga különös hőseivel, akiknek érzelmessége halálos, tiszta és gyógyíthatatlan.

S még Keletebbre is mehetünk. Néhol a buddhista filozófia tanait találjuk nála. Pl. amikor a Pietáról ír: Emberi arc, amelyben nincs harag, sem vágy, minden kielégett ebből az arcból, mindent tud és semmit nem akar. Ilyennek kell lenni. Ez a végső emberi tökéletesség, ez a szent közöny, ez a teljes magány, és siketség az örömmel és fájdalommal szemben.

Az írók közül talán Lin Jutang szomorú bölcsességével rokon; sokoldalú és szellemes Márai is. Nála is családmítosz van.

Néhol a keleti versek egyszerűségükben megrendítő, mély hangulatát érezzük, a vers prózájában: "Az állatok bölcsőbbek mint az emberek, mert nem vágnak távoli dolgokra. A fák bölcsőbbek mint az állatok, mert nem vágnak semmire, csak lenni akarnak. A felhők bölcsőbbek, mint a fák, mert lenni sem akarnak."

Sok név, sok irány, talán éppen ez mutatja, legjobban, hogy Márai eredeti író.

V. Miben új és értékes Márai?

Atmoszféra.

Csak néhány sort kell elolvasnunk a Márai művekből és rögtön érezzük, hogy tökéletesen belekapcsolód-

tunk az író áramkörébe. Most már az ő akarat, szerint gyulnak ki bennünk a szavak és világítanak bennünk a lélek titkai között, ahol a szó logikai tartalma, a ráció hideg fénye már erejét veszti és tehetetlen. S ettől kezdve el sem enged többé.

Márai eléri azt, ami a legtöbb egy író számára, légkört teremt. Álomszerű, emlékező hangulatba ringat. Mindennél, jellemnél, környezetrajznál is fontosabb a megfoghatatlan, a sejtelmes, az atmoszféra, amit nem a próza hű és nehézkes nyelvén, hanem bőven ömlő dallammal fejez ki. Révületbe visz, ami a művészet ősi és örök célja.

Az értelem zenéje akarok lenni - írja egyik helyen Márai. S ezt a lehetetlennek látszó feladatot meg is vállalja. A legnagyobb és a legnehezebb gondolatok és a próza találkozásából megteremti a költészet zenéjét. A próza egyszerre lesz teljes öntudat és kegyelem. Az értelem zenéje a mű, túl a mérhető és látható világ határán; tenger, amelynek dallama időtlenül zsong.

Metafizika.

Ezt a bűvös légkört nem lehetne a természetes élet ábrázolásával elérni. Új világot kell teremtenie. Az írónak tul kell mutatni a mindennapin és esetlegesen. Nincs itt már szilárd talaj, a szereplők már nem a földön járnak, hanem lebegnek egy bizonyosabb és örökkévalóbb világban. A titkosan elrejtett "más" értelmet emeli ki a látszat mögül. Lát és lát-tat. Visszatér a dolgok ősi állapotához, s ugyanakkor tulmutat. Fölötte van a dolgoknak, nagyobb a horizont, nincsenek határok, térben és időben kitágul a világ, nincs lehetetlenség, már a tarnszcendens világában járunk. Az alakok itt megnőnek, nem is emberek már, szimbólumok, az esemény gát nélkül szalad, csak a vetületét látjuk, az anyag is él és hat, az egész világmindenség együtt lékezik, s megszületik a Város, vagy a Szerelem mítosza.

S nemcsak messzebből és lényegszerűbben látjuk az életet, hanem áttetszőbben is. A titkok föltárulnak, a lényeges dolgok megvilágosodnak, de a titokzatos megvilágításban az éles fény csak egy-egy személyre, gondolatra fordul, mint Rembrandt képein. Mélyebben, igazabban értjük az életet.

Márai jól tudja, hogy az élet és a lélek mélyén csoda van; a komoly, de bűvös játékosság világába vezet. Új és merész visszatérés ez a ma tulrealizált és elszürkült világából a művészet ősi területeire.

Analízis.

Márai nemcsak messzebből nézi az életet, s nemcsak hogy a lényegesre irányul a tekintete, hanem az egyes dolgokat egészen közel is tudja hozni. Ahol a közönséges szem-

lélő már nem vesz észre semmit, Márai ott kezd figyelni, s gazdagságával kápráztatni. Mintha mikroszkóp alatt szemléltetne hihetetlen nagyításban. Az érzéseket, gondolatokat felbontja a legelrejtettebb mozzanatokig, az eseményeket olyan aprólékos részletességgel mutatja be, mint a lassított filmfelvétel. S egy-egy mozdulat olyan kifejezővé válik, mint a Rodin szobrokon, egy mozdulat több, mint az egész.

Ahogy az anyagot a mai tudomány új módokon felbontja atomjaira, úgy a művészet is elérkezett a legnagyobb megfajtáseig.

Mint az orvos az emberi testet, úgy boncolja az életet. Megdöbbenő, néha ijesztő részleteket mutat, eljutunk a csontváz félelmes valóságáig, de amint a természettudós lelkesedni és csodálkozni tud az újabb részletek fölött, úgy mondjuk mi is Máraival együtt, milyen érdekes és még inkább, milyen csodálatos. Mert e parányokban is félelmes rend és összefüggés hálozat van, s még titkosabb területek, a végtelenség felé irányítják tekintetünket.

Szintézis.

Márai az analízis mestere. Analízis, szintézis, ez az írásművészet szokásos felépítése. De Márainál a szintézis jóval kisebb mértékű, nem ad minden felvetett kérdésre választ, minden problémára megoldást, sok az elhallgatás, s ezáltal bizonyos diszharmóniát, feszültséget teremt, ami a mi modern életünk legjellemzőbb sajátja. Ezért kell aztán Máraira azt mondanunk, hogy tipikusan modern író, minden ősi visszatérése ellenére is.

Bizonyos nyugtalanságot kelt az olvasó lelkében az a körülmény is, hogy állandó küzdelemben van itt a transzcendens világ és a reális élet; a Szellem és az anyag, az Abszolút, az Ideális az emberi elem; a nő és a férfi; a magány és a közösség. Ellentéteiben modern lélek, modern "én"-ünket elégíti ki.

Intellektuális asszociáció.

Márai regényeinek legjobb alkotásaiban nincs megszokott és elmondható története, eseménysorozata, csak jelezgetni lehet valamit abból, amiről a mű szól. A regényekben általában az a szokás, hogy az epikum anyaga az összefüző erő; maga a cselekmény menete viszi előre az olvasót.

Proust, nálunk Krúdy feloldották az eseményt, az emlékezés érzelmi hangulatát vezették be a cselekmény helyébe.

Ezt az érzelmi világot Márainál a gondolatok asszociációja váltja fel, a gondolatok zenei és irreális áradása. Ez mintegy a mű váza, struktúrája. Bizonyos transzcendens gondolatsor áramkörébe kerülünk. Egyetlen elmélkedés végigvezetése a könyv, mindig a lényeg vágányain haladva. Különös belső képzettársítási sorozat nehezen kielemezhető a menete,

összetartó ereje, de tudja helyettesíteni a mese spontaneitását. Rendkívül széles műveltség, szellem és nagyon öntudatos írói tehetség alkothatja ezt meg kisiklás nélkül, művészi fokon. Márait szinte predestinálja erre az irányra egyénisége, a legmagasabb fokon meg tudja valósítani.

Vannak művei, amelyekben ez a réteg, az intellektualizmus érvényesül a legerősebben. Van ahol a hangulat, másutt a szimbolizmus, de bizonyos mértékig mind megtalálható.

Műfaj.

Természetesen ennyi újszerűség mellett a régi műfajok nem állhatják meg helyüket, a zárt kereteket áttöri ez a világ.

A regény, ez a napjainkban mind korlátlanabbá váló műfaj, hol hosszú lírai költeményre, hol zeneműre emlékeztet. Néha filozófiai tételeken alapuló színműre hasonlít, majd az eposz hatalmas terjedelmű világával rokon, máskor esszéire emlékeztet, vagy középkori misztériumjátékokra, hol vallomás, önéletrajz. A többi műfajban is forradalmár. Karcolatai irodalmi, kulturfilozófiai kis esszék. Elmélkedései verses prózában irodalmi, pszichológiai forgácsok, néha a középkor ritmikus egyházi szövegeire emlékeztetnek. Szerkezetben, felépítésben is újszerű. Művei többnyire 2-3 személyű kamara-darabok, rendszeren nagy monológokon és dialógokon épülnek fel.

Nyelv.

A szürrealizmus, az elvont gondolatsor, az új műfajok a legnehezebb próbára teszik az írókat. S hogy Márai felülemelkedik a nehézségeken, játszva győz, az elsősorban kitűnő stílusának köszönhető. Márai egyik legnagyobb ereje a stílus.

"Ismerem az emberi szavakat, tudom hallgatni és izlelni, érteni és megsejteni e szavakat, ismerem értelmüket és illatukat, s mindent meg tudok mondani e szavakkal", - írja Márai, s nem túlzás ez az öntudat.

Ujító a stílus szempontjából is. A magyar nyelvnek a Móricz és Szabó Dezső féle gazdag naturalis-reális-romantikus stílusa mellé egy elvont, légies formanyelvet teremtett a maga írói világának kifejezésére, új fejezetét jelent a magyar próza-nyelv történetében.

Márai a legelső mesterek iskolájába járt, s mert művész, megtanulta a megtanulhatatlant, a stílust. Gazdagon árnyalt, finom, elegáns nyelvet teremtett. Roppant műgond, mély belső rend uralkodik s igény, amelyből nem enged, ha az ötlet, hangulat csak egy mondatnyi is. Minden mondata barokk műgonddal készül, de soha nem látunk erőlködést. Nagyító alatt is gazdag, a műanszok nagymestere. Ha kell, szellemesen társalog,

máskor a mesemondó bűvöletével monologizál. Hol tárgyilagos, hol szenvedélyes. Finoman részletező szépségforma. A szavak mágikus erejét nála ujrabérezzük. Mindez gondolata, szava, legbenső énjéből fakad, igaz, nagy az elhithető ereje. Balladás elhallgatással sokszor a legtöbbet nyújtja, amit író elérhet. A félelmesen veszélyes helyzeteket fullasztóan nyugodt beszélgetésekben adja, s így rendkívüli drámai erőt, feszültséget teremt.

Márai stílusa mindig olyan, mint azt a téma, hangulat megkívánja. Szinte minden könyvének más és más a hangneme. Néhány szóval meg tudja adni egy egész műnek a hangulatát: "A kertben utolsó, dühével lobogott a nyár, mint egy gyújtogató, aki esztelen dühében felgyújtja a határt, mielőtt világgá megy." /A gyertyák csonkig égnek/ S már érezzük a szenvedély erejét, halálos légkörét.

Két ember közti feszültséget egyetlen mondattal kifejez: "Vizbefuló nézhet így arra, aki a parton áll, s takán gyilkosa, talán megmentője." /Áldozó Judit/.

Egy város hangulata néhány szóban: "Bá-nat és csend. Juhász Gyula és Anna. S a víz úgy hömpölyög a mélyben és sötétben, mint egy örök vers sorai." /Szeged/.

Tökéletesen ismeri a fogalmakat: "A remény soha nem más, mint félelem attól, amire nagyon vágyunk és amiben nem bízunk és nem hiszünk igazán."

Meglepőek a képzettársításai: "Megint szegényebb lettem valamivel. Láttam Damaszkuszt."

A szavak hangulatának te jessen tudatában van. "Boldog. Milyen nagy szó ez. Milyen szép zengése van..... Olyan komoly és telt a zengése, mint egy Bach-fuga."

A szavak mély értelmét talán egyetlen i-rónk se érzi ilyen tudatosan. A Vendéglátékban egy háromszavu szerelmes levél elemzése a legcsodálatosabb bravur:

"Látnám kell téged."

"Ebben a sorban, melyet márványra lehetne vésni, nincs egyetlen fölösleges szó sem. Igével kezd, mint a nagy sorokat általában szokás, különösen a drámákban és verses tragédiákban, mintegy rögtön a cselekvés színpadára lép. Látnom, írja, s ez a szó érzékletes, csaknem érzéki. Ősi szó, egy- idős az emberrel, minden emberi élmény forrása, mert a látással kezdődik a megismerés és a vágy, a látással kezdődik az ember, aki addig vak, korábban, nyöszörgő húsomag csak, - a látással kezdődik a világ, s természetesen a szerelem is. Varázslatos igem minden benne van, a vágyódás, a forró titok, az élet rejtett értelme, mert a világ annyira van csak, amennyire látjuk, s te is annyira vagy csak e levél szellemében, amennyire lát téged Franciska, - a látással térsz vissza számára e világba, a vak alvilágból, ahol voltál ugyan, de csak úgy mint az árnyalakok, az emlékek, vagy a halottak. Tehát látni akar mindenekelőtt. Mert az érzékelés, a tapintás és a szaglás, a hallás és ízlelés mind vak istenek a látás titkos fáklyája nélkül, - s Amor nem vak istenség, Giacomo Amor kíváncsi és fényt akar, valóságot akar, igen, látni akar mindenekfelett. Ezé kezdte ezzel a szóval: látni. Mit is mondhatott mást? Irhatta volna: "Beszélni", vagy ezt is: "Együtt lenni," - de ez mind csak következménye a látásnak, s ez az ige bizonyítja, milyen erős a vágy, mely kezébe adta a tollat, csaknem felsikolt ez az ige, mert a szerelmes szív úgy érzi, már nem bírja tovább a sötét vakságot, látni kell a szerelmes arcát, látni kell, tehát fényt kell gyújtani az érthetetlen és vak világban, kü-

lönben nincs értelme semminek. Ezért választotta, pontosan, és nagyon kifejezően ezt a szót: látni."

"És aztán: "kell". Nem "szeretnék", nem "vágyom", nem "akarok". Rögtön, a szöveg második szavával kimondja a másithatatlant, mint a szent szövegek, - s nem gondolod Giacomo, hogy ez a fiatal író a maga módján, csakugyan szent szöveget írt, mikor leírta élete első szerelmes szavait, nem gondolod, hogy a szerelmes szöveg kissé olyan, mint a szent jelírás a pogány sirok falán, - közvetlenül az örökkévalót jelképezi akkor is, amikor a találka órájáról beszél, vagy a kötélyhágósóról, mely szükséges a szökéshez?.... Milyen finom erő árad e szóból, fiam! Parancsoló mód, királyi szó, több mint a parancs, mert egyszerre magyarázat és értelem is van benne, - írhatta volna egyszerűen: "akarom", s ez is királyi lett volna, de kissé düllyfös. Nem, pontosan a helyes és erős szót választotta, azt a szót, mely ugyanakkor, amikor parancsol, kissé meg is alázkodik: kell, mondja, s bevallja, hogy amikor parancsol, ő maga is engedelmeskedik egy titokzatos parancsnak, kell, tehát szükségben van, aki ezt a találkozást kéri, már nem tehet másként, nem tud tovább várakozni, ki van szolgáltatva, mikor ilyen szigorúan felszólít és értésedre ad valamit. Ebben a szóban van valami meghatóan tehetetlen és emberi!"

"És aztán, következetesen, de olyan zengéssel, mint mikor valahol harangot kongatnak meg a világban: Téged. Nagy szó, Giacomo. Nem is tudom, mondhat-e nagyobb és többet ember egy másik embernek?.... Teljes szó, olyan zengéssel, mely betölti az emberi világúrt, fájdalmas szó, alakít és név nevez, megszólaltatja és megeleveníti a személyiséget, Isten szólt először ezzel a szóval emberhez, mikor megalkotta, s látta, hogy ez nem elég, s ezért névén nevezte és tegezte. Téged. Érted jól ezt a szót?.... Milliós és milliós ember él a világon, de ő Téged akar látni. Ez a szó kiemel a világműködéséből, Téged különválaszt mindentől, amiben hasonlítasz az emberekhez, fölemel és vállon üt, mint a királyi kard a lovagokat. Félrelemes szó." "Téged, írta, s milyen biztos és erős ez az írás, a betűk megtelnek lendülettel, mint az indulatos cselekvésre emelt kar vérrel és dagadó izmokkal, az író itt már tudja mit akar mondani, nem keresi a kifejezést, biztosan veti papírra az egyetlen szót, mely tartást ad az egész mondatnak, mintegy névén nevezi alkotása értelmét. Téged..." "Hát ez a szöveg értelme."

Sok helyen játszik a szavakkal. Rengeteg a paradox mondás írásaiban. /1./ "Beszélgetéseink termékenyen alakultak, mert soha nem értettük meg egymást." Étkezés közben nemcsak ellenségeimnek bocsátok meg, hanem barátaimnak és szeretteimnek is"/ami sokkal nehezebb/" "Az élet éppen csak ennyi: Készülődés az életre". - "A koporsós boltban mindent meg lehet kapni, ami szükséges, mikor már semmi, nincs szüksége az embernek."

Cyakran él íroniával. Különösen ezt érezzük, ha a szegények és gazdagok kapcsolatáról ír. "A szegények

és a fáraók viszonyát már az ókorban sajátos, büntudatra emlékeztető, lappangó feszültség jellemzi. A büntudatot természetesen nem a fáraók érzik, akiknek erre semmi okuk nincs hiszen ők azok, akik nagylelkűen hálhatatlan munkákra fogták a lézengő emberiséget, hanem a szegények, akiknek rossz a lelkiismeretük, mert gyanítják, hogy nem dolgoztak eleget."

Visszaemlékezve apja születésnapjára is, hasonló szellemben ír: "A cselédek megcsókolták apám kezét és megköszöntek valamit, nem is tudom mit?....Valószínűleg, hogy ők cselédek és apám nem az." A saját cselédjéről szólva is ironikus a hangja: "Tavaly beoltattam vörheny ellen, hogy tovább tartson."

A szegények ünnepeiről is ír: "Az élet három kinos, legszomorubb pillanatát választjuk ünnepeink ürügyéül: a születést, a házasságot, és a halált." A halál is örömnép: "Valakinek nagy ravaszul sikerült mégis meglépni az élet büntetése elől, s most aztán üthetik bottal a nyomát."

Néha humorba szelidül a tónusa.

"A szegényeknek mondanak körük van: Telek-könyv, Előljáróság, Irodaigazgató, Tisztiorvos, stb. a Végzet végrehajtó közegei. Áhitattal és tisztelettel beszélnek róluk." Az élet szépségéhez változás kell. A szegénynek van ebben része. A zálogházból kiváltott tárgyak ujnak hatnak. Mint albérlő sokat vándorolhat." - Rendkívül szellemes a következő megállapítása is: "Legujabban találtak regényeket Amerika területén is. Lásd Upton Sinclair könyveit."

A nőkkel kapcsolatban is sok a humoros rész: "A regény a nőt is csak hallomásból ismeri, mint Ausztráliát. Ezért gyorsan és szívesen házasodnak." - "Az orszarvu több, mint egy nő, mert annak a mosolyát nem lehet megvásárolni." - "Az írók ma nem követnek el öngyilkosságot nők miatt. Rossz jel a nőkre és az irodalomra." - "A férfi nem ért rá odafigyelni, s az oldalborda elkanászosodott. Egyenrangúnak érzi magát szegényke, s mindenbe beleszól. Ujrab kellene alkotni."

Első személyben is szávesen ír humorosan: "Természettől erényes hajlamu voltam, jóllehet fiatal koromban eredetileg papnak készültem, s legszívesebben ma is csak gyászbeszédeket írnék, mint Bossuet, s tudnám is, hogy kiről? - "Csak neked mondom el, mert nem becsüllek semmire."

A kutyájával, Csutorával kapcsolatban is vonzó derűvel, ír, pl. a kutyafürdői jelenetben: "Mint a megvadult agitátor, vonit, mire a kutyák kardala következik."

S kedves, mikor Zsófi, a cseléd, francia nyelvtudásáról számol be: "Kerülté az állitmányok használatát, mint Péter, Robinson szolgája, az igékkel csak végszükségben élt, s akkor is dacosan ragaszkodott az infinitivusz esetéhez."

Polgár.

Az irodalom történetében társadalmi rétegződést találunk. Először a papság, majd az arisztokrata osztály körében játszódott az esemény, ők is írtak, s ők voltak az olvasók is. Utána a kismemesi s a polgári réteg következett. Ma pedig a nép a középponti probléma, a legtöbb író is népi származású. Málunk a polgári irodalom - mivel nálunk polgári művelt városi élet szinte nem is volt, sokféle tényező közbejátszása miatt - csaknem egyidejűleg keletkezett a népivel és teljesedett ki Márai művészetében.

"Az ember maradjon hűséges azokhoz, akikkel származás, nevelés, érdek, emlék összekötözte", - írja Márai. - s hűséges maradt. Hűséges, ha már érezte is ennek az osztálynak lebegő valóságát. Hűséges maradt, ha mintegy csak a (attyudalát ír) atta is meg ennek a társadalomnak.

Különös sajátossága a művészetének, hogy amikor egy eszme, irány, betöltötte szerepét, megérett, az ideje lejárt, már az elmulás lehellete megérinti, s az új élet már követeli a maga jogait, a régi akkor kezd virágzásba, akkor teljesedik ki misztikus szépségében. A külföldi irodalomban is ugyanez a jelenség ment végbe. Proust, Rogán, Martin du Gard, Thomas Mann írásaiban éri el a polgári irodalom a csúcspontját, ahonnan magasabbra már nem lehet emelkedni. ~ mivel nálunk már keletkezésében is a halál ringatta a polgár-művészetet, talán azért olyan csodálatos Márai írásaiban ez a két halál közti pillanat.

Új humanista.

Márai nem maradt meg osztálya és multja szűk keretei között. Nem hátrafelé irányul a tekintete, hanem a jövőbe. Nem az elavultak, a régiek fenntartását szeretné, hanem a újra kiv. Egy nemesebb emberiség megteremtését hirdeti. A műveltség diadalát szeretné elérni, mert tudja, hogy pénzénél, hatalomnál nagyobb elválasztó erő az emberek között a műveltség. A kultúra világába kell felemelni minden egyes embert, csak így lehet értelme az emberi életnek. A kultúra fényében megszeliülnek az indulatok, eltűnnek az érdekelletentétek, megoldódnak a társadalmi válságok. Csak ez lehet a célja és méltó feladata a művészetnek.

Individuum.

Máraival kapcsolatban ki lehetne még eszelni, hogy modern külföldi irányokat hozott be és élénkítette a magyar irodalom vérkeringését, vagy azt, hogy milyen kegyetlen őszinteséggel vall önmagáról, milyen csodálatosan kemény írói önfegyelenben él. Érdekesen vizsgálta meg az emberi értékrendet, dobott el sok felesleges dolgot, és nyult vissza helyes ösztönrel régiakhoz. "Áratlan szellemességét és éles probléma-látását is dicsérhetjük. Javítani akaró, de bölcsen megértő egyéniség az égi és földi között az ember számára helyet kereső szándékaival. A modern lélek titkait jól ismeri, kerek zárt, filozófikus a világnézete.

Sok jelzót használtam, de lehetne még sokat mondani Márai bemutatására. De ha bármennyit bemutatnék is, mégsem lehetne teljes, mert Márai első sorban Márai, individuum. A csak néhány sorát olvassuk is el, mindjárt megérint a Márai-levegő. Ez az egyéniség úgy tartja össze művét, mint a csontváz az emberi testet. Kielemezhetetlen, varázsos egyéniség ez a határozott, világos jellem. A nagy írások titka nagy, megfoghatatlan, de mindig csak ez: áll valaki mögötte.

VI. Márai látása.

Olvasói.

Új író, új mondanivaló; új közönséget kíván.

A naturális élet ábrázolása az szokott közönség meglepődve tekintett körül Márai világában. "Tereste az események bonyolult, gazdag kavargását, az élet teljes zürzavarát, s helyette talált két szerelmi ellentétet, két férfit, akik csendesen leültek az asztalhoz s néhány órán át beszélgettek. Az olvasó az érzelnek folytonos hullámvázát várta, s helyette kapott husz oldalon át a szerelemről, betegségről, vagy a halálról misztikusan teljes dallamu lírai monológot. Az olvasó kezébe vette a könyvet, hogy néhány órára könnyed szórakozást teremtsen a maga számára, s teljes erővel feléje arsogtak a legnagyobb kérdések. Könnyedséget várt, s az értelmet keményen foglalkoztató gondolatok bravuros száguldását kapta. Másik világot akart, naivabbat a mienkénél, s a transzcendens örökévalóság világa fogadta.

De az olvasó hogyan felelt mindekre?

Az újság varázsa tömegeket mozgatótt meg. Sok ezer péld-

dányban keltek el a Márai-munkák, újabb kiadások váltak szükségessé. Külföldön is számos könyve jelent meg, szinte minden nyelven, és szép sikert ért el. A külföldi siker sem mult el nálunk nyomtalanul. Divat volt Máraitól olvasni. De néhány könyve után az olvasó rendszeren elfáradt és más könyvek felé fordult. Vannak akiket továbbra is fogva tart problematikája, szellemessége, erotikája. De a szívvel-lélekkel olvasó és értő közönség száma aránylag nem nagy, bizonyos lelki beállítottságu és intellekturu kevesek írója.

Kritikusai.

Az olvasó közönség a márt fejezi ki, a kritikusnak az a szerepe, hogy mintegy összekötő kapocs legyen a jelen olvasója és a jövő értékelése között.

Márai meglepő modernségével a kritikusok körében hamar fel-tűnést keltett. Már első regényei az akkor legelőkelőbb irodalmi folyóiratban, a Nyugatban kaptak bírálatot. Önévű kritikusok fordultak kíváncsian feléje, már első írásai után sokat várva tőle. Schöpflin, Karinty, Szerb Antal mintegy bevezetik az élgárdába és Szerb Antal az, aki a "Éltékenyek" megjelenésekor a mártó elyet jelöli ki számára az irodalomba.

Újságok, folyóiratok, Erdélyi Helikon, Protestáns Szemle, Vigilia, Magyar Csillag s a többieket is állandóan foglalkoztató téma Márai. Mellette és ellene szólnak a vélemények. Ez az író, aki törtéző so a nem volt, vezérszerepre nem pályázott, magányába visszahúzódva, minden idejét az irodalomnak szentelte, éles viták központjába került, de ő maga nem kapcsolódott bele, az az író, akiről lehet és kell beszélni, a nagymesterek közül való. De né a kissé személyesen kanyarog a vita menete, irigykedés, sokszor inkább Máraival vitáznak a kritikusok, mint műveivel. Pedig a helyes álláspont: A bírálat csak kúles legyen a műhöz.

Az első harc az izmusok, a régi és az új irány körül zajlott, Márai szürreálizmusát támadta. A Szabó Dezső, Móricz Zsigmond szellemét méltán csodáló kritikusoknak tulságosan másnak, mesterkéltnak hatott. Nagy hibát követtek el; egy íróat mindig csak a saját mértékével lehet mérni, csak a saját izmusának kapcsolatban mondhatunk róla véleményt.

A romantika és naturalizmus roppant gárgadságával szembe szegényesnek, kevésnek írták írásai. Laboratoriumban kifundált végület, /mixtum kompozitum/ mondták írásairól. Válság az epikum. Iá-nyolták az "életszagot", a romantika áramlást az analízis szember. Tul osszan topog, vesztegel, - méltatlankodik - s nem dic ter, sürít

mikor a pillanatot a mag teljes gazdagságában felfogta. Az alakjával szemben is sok a vád. Nem rendes, hanem befelé fordult lekü emberek szerepelnek itt, kontemplatív világ. A kritikusok a reális élettől mérlik a ösöket, holott csak szimbólumok, eszmét, társadalmi réteget képviselnek. S csodálkoztak, hogy tulságosan folyékonyan revelálnak misztikus kérdésekben. Regényeiben nincsen kaosz, mondták, mikor kristálytiszta gondolatmenetet találtak. Intellektualizmusát vegykony ának érezték, lombikokkal, kémcsövekkel, s az élet dzsungeljét koresték, melyet nem világít át az értelem. Ősodálatos írói öntudatát idegségnek, közömbösségnek fogták fel. Hogy távlatból nézi a dolgokat, úgy érezték, hogy szimpadot teremtet, amiben van igazság, de éppen ez az erénye a valóságon tuli világ szinpada. Szellemességét bűvészkedésnek, üres szójátéknak érezték. Elallgátását, misztikumát úgy fogták fel, hogy az író nem akar és nem tud feleleteket adni s kétértelmű bujócskát játszik. "Kedvenc titkok, könnyelmes sejtelmességek, jótékony kód," - írták róla. Ácséri, eleve elrendeltséget éreztek ott, ahol a transcendens világgal érintkezik művészete. Férasztó - mondták, - mikor a szellem súlyával közeledik felénk. Felkavar, - vádolták, - mikor a művészet legelső célját elérte: megrendített és elvezetett a kat arzis oz.

Voltak, akik újszerűségével ellentétes módon támadták s epigonnak bélyegezték. De, hogy kinek az epigonja, erre a kérdésre a magyar és külföldi modern próza minden valamire való képviselőjét, felemlítették.

Modoros, - vádolták -, mert egyéni, mert lenni, mert ön-magán átszűrve adta a világot, megtalálta a verbeli írók biztonságával a angját, s egy külön írói magatartást teremtet.

Az újabb támadások főleg Márai polgár volta körül zajlottak. Vádolják, hogy még ma is konzervatív módon benne él a középosztály romlott légkörében. Márai polgári író, megírta a polgárság mítoszát, de ugyanakkor kendőzetlenül bemutatta a polgári dekadenciát is. S bármely társadalmi rétegről joga van írni az írónak, a üségezen ír. S mindegyik nagy író a származás predestinálta, hogy melyik milióban alkotott. A falusi, tanyi problémák mellett - melyek fontosságát semmiképpen sem akarom kisbbiteni -, vannak és lesznek városiak is. Amint egyik bírálója megjegyzi: A nagyvárosi orvos lelkiismeretikonfliktusáról szóló kamarajátékban kondát és nyáját nem le etett át ajtani a szinen.

Ma a népi, aktív, közösségi szemléletű írók szembenállnak a kontemplatív, esztetikus induviduális ábrázolású irónnyal. Márai egyéniségénél, származásánál fogva természetesen az utóbbiakhoz

tartozik. Igazat ír, mikor így vall: "Én akkor árulnám el a népet, ha most felcsapnék népi írónak." Márai aménes, népi beállítottságánál fogva nem is lehet népellenes. A megtisztult polgársággal és a műveltség által felemelt néppel akar új nemzetet, új emberiséget teremteni. Ez nem lehet bűn.

A kritikusoknak már ez sok támadás is mutatja, hogy alapjában mindegyik jelentős írónak tartja. Olyan művésznek, akivel érdemes foglalkozni. Szinte minden tanulmányban van legelább néhány mondat, amely elismeri értékét. Vannak kritikusaink, akik meglátják benne az új művészet magasabbrendűségét, tudják, hogy mit jelentett a magyar próza fejlődésében, s Európa legjobb regényírói mellé állítják, s ezutáni műveiben, most, amikor már a háborús idők ziláltságának vége, még sok új és értékes Márai-művet várnak tőle.

A feldolgozott művek.

- Emlékkönyv. Versek. Kassa. 1917.
Emberi hang. Versek. Kassa. 1921.
Panaszkönyv. I. b. Kassa. 1922.
A mészáros. Bünyői regény. Pécs. 1924.
Istenek nyomában. Utóleírás. Bp. 1927.
Débi, vagy az első szerelem. Regény. Bp. 1928.
Zendülők. Regény. Bp. 1930.
Idegen emberek. II. Regény. Bp. 1930.
Mint a hal, vagy a néger. Versek. Bp. 1930.
Műsoron kívül. Cikkek, elbeszélések. Bp. 1931.
A szegények iskolája. Tanulmány. Bp. 1933.
A sziget. Regény. Bp. 1934.
Bolnapiac. Cikkek, elbeszélések. Bp. 1934.
Egy polgár vallomásai. II. Bp. 1934.
Válás Budán. Regény. Bp. 1936.
Magyarországi Országút. Utirajz. Bp. 1936.
Kabala. Elmélkedések. Bp. 1936.
A féltékenyek. II. Regény. Bp. 1937.
A négy évszak. Versek prózában. Bp. 1938.
Eszter hágyatéka. Két kisregény. Bp. 1939.
Szindbád az amegy. Regény. Bp. 1940.
Vendégjáték Bolzanóban. Regény. Bp. 1940.
Kaland. Színmű. Bp. 1940.
Kassai Országút. Tanulmány. Bp. 1941.
Mágia. Elbeszélések. Bp. 1941.
Az igazi. Regény. Bp. 1941.
Ég és föld. Versek prózában. Bp. 1942.
A gyertyák csonkig égnek. Regény. Bp. 1942.
Röpirat a nemzetnevelés ügyében. Bp. 1942.
A kassai polgárok. Színmű. Bp. 1942.
Füves könyv. Elmélkedések. Bp. 1942.
Vasárnapi krónika. Cikkek. Bp. 1943.
Sirály. Regény. Bp. 1943.
Verses könyv. Versek. Bp. 1945.
Napló. II. Bp. 1945.
Várász. Színmű. Bp. 1946.
Inlet és nemzedék. Irodalmi tanulmányok. Bp. 1946.
A nővér. Regény. Bp. 1946.
Medvetánc. Elmélkedések. Bp. 1946.
Ez Európa elrablása. Utirajz. 1947. Sértődöttek. III. Bp. 1947.

Irodalom.

- Sz.B: Istenek nyomában. Korunk. 1928.
 Komlós Aladár: Bébi, vagy az első szerelem. Nyugat. 1928.
 Sárközi György: Zündülők. Nyugat. 1930.
 Várkonyi Titusz: A zündülők. M. Hirlap. 1932.
 Komlós Aladár: Idegen emberek. Nyugat. 1931.
 Szép Ernő: Mint a hal, vagy a néger. Nyugat. 1930.
 Sárközi György: Csutora. Nyugat. 1932.
 Jankovics András: Csutora. Erdélyi Helikon. 1932.
 Benedek Marcel: Csutora. Protestáns szemle. 1932.
 Ignótus Pál: Csutora. Esti kurír. 1932.
 Szegi Pál: Csutora. M. Hirlap. 1938.
 Ignótus: Olvasás közben /Műsoron kívül/ Hirlap. 1931.
 Schöpflin Aladár: A szegénység iskolája. Nyugat. 1933.
 Kovács József: A szegények iskolája. Erd. Hel. 1933.
 N.N: A szegények iskolája. Magyar Kultúrszemle. 1939.
 Bözödi György: A sziget. Erd. Hel. 1934.
 Karinthy Frigyes: Márai Sándorról. /A sziget/ Nyugat. 1934.
 Nagy Endre: Bolhapiac. Nyugat. 1934.
 Kemény István: Bolhapiac. Nyugat. 1934.
 Kázmér Ernő: Bolhapiac. Kalangya. 1934.
 Hevesi András: Egy polgár vallomásai. Nyugat. 1934.
 Gy. Kázmér Ernő: Egy polgár vallomásai. Kalangya. 1936.
 Barabás Gyula: Egy polgár vallomásai. Népszava. 1935.
 Szabó István: Válás Budán. Korunk Szava. 1936.
 Abafáy Gusztáv: Napnyugati őrzéskor. Erd. Hel. 1936.
 Fűsy József: Kibala. Prot. Szemle. 1938.
 Kenyeres Imre: Kibala. Diárium. 1937.
 Szabó István: Kibala. Korunk Szava. 1937.
 Szerb Antal: A féltékenyek. Nyugat. 1937.
 Kovács László: A féltékenyek. Erd. Hel. 1937.
 Gy. Kázmér Ernő: A féltékenyek. Kalangya. 1939.
 Koroknay István: A féltékenyek. Korunk Szava. 1937.
 Heszke Béla: A négy évszak. P. Hirlap. Erd. Hel. 1938.
 Főth János: A négy évszak. P. Hirlap. 1938.
 Cs. Szabó László: Eszter hagyatéka. Nyugat. 1939.
 Molter Károly: Eszter hagyatéka. Erd. Hel. 1940.
 Sőtér István: Szindbád. Nyugat. 1941.
 Komor András: Vendégjáték Bolzanóban. Nyugat. 1940.
 Kenyeres Imre: Vendégjáték. Diárium. 1940.
 Heltay Jenő: Vendégjáték Magyarországon. P. Hirlap. 1940.
 Schöpflin Aladár: Kaland. Nyugat. 1940.
 Szira Béla: Kaland. Kath. Szemle. 1940.
 Orley István: A Márai-mű új állomásai. /Kassai őrzéskor/ Műg. Nyugat. 1941.
 Gönczy Gábor: Kassai őrzéskor. Prot. Szle. 1943.
 Vajda Endre: Kassai őrzéskor. Vigilia. 1941.
 Szabó István: Az igazi. Erd. Hel. 1942.
 Gönczy Gábor: Az igazi. Prot. Szle. 1942.
 Just Béla: Egy állomás a Mű felé. /Az igazi/ Vigilia. 1942.
 Pusztai P. József: Az igazi. Sorsunk. 1941.

- Lovass Gyula: Az igazi. Magyar Csillag. 1942.
 Gönczy Gábor: Ég és föld. Prot. Szle. 1942.
 Kenyeres Imre: Ég és föld. Sorsunk. 1942.
 Kádár Erzsébet: Ég és föld. Magyar Csillag. 1942.
 Ficza Dénes: A gyertyák csonkig égnék. Erd. Hel. 1943.
 Gönczy Gábor: A gyertyák csonkig égnék. Prot. Szle. 1943.
 Lovass Gyula: A gyertyák csonkig égnék. Vigilia. 1943.
 Kodolányi: Néhány megjegyzés Márai röpiratához. Magyar Csillag 1942.
 Joó Tibor: Márai és a nemzetnevelés. Magyar Szemle. 1943.
 Cs. Szabó László: Füves könyv. Magyar Csillag. 1943.
 Tóth Béla: Füves könyv. Prot. Szemle. 1943.
 Békeffy István: Márai a varázsló. /Varázs./ Fényszóró. 1945.
 Kenéz Imre: Ihlet és nemzedék. Magyarok. 1946.
 Makay Gusztáv: Egy új Márai-regény. /A nővér/ Diárium. 1947.
 Szentkuthy: A nővér. Válasz. 1947.
 Passuth László: A nővér. Magyarok. 1947.
 Góda Gábor: A nővér. Fórum. 1946.
 Szigeti József: Medvetánc. Fórum. 1946.
 Dénes Tibor: A megmenttalált Nyugat. Magyarok. 1947.
 Lukács György: Sértődöttek. Fórum. 1948.
 Várkonyi Nándor: Márai Sándor. Pannónia. 1940.
 Thurzó Gábor: Márai Sándor. Erd. Hel. 1934.
 Kovács Andre: A regény utja. Prot. Szle. 1943.
 Kolozsvári-Grandpierre Emil: Egy közönyös író. Prot. Szle. 1936.
 Bóka László: Márai Sándor. Prot. Szle. 1941.
 Makay Gusztáv: Kelet és Nyugat irodalmi pere. Vigilia. 1943.
 Katona Jenő: Márai Sándor. Korunk Szava. 1937.
 Pálóczy Horváth György: Ur ir....Fórum. 1947.

Tartalom-mutató.

<u>I. Márai: Élete egyénisége.</u>	1. old.
<u>II. Márai művei:</u>	2. "
A. <u>Az előkészület ideje.</u> /Első kísérletek, Istenek nyomában, Bébi, vagy az első szerelem, Zündölők, Idegen emberek II., Mint a hal, vagy a néger, Műsoron kívül, Csutora, A szegények iskolája, A sziget, Bolhapiac. B. <u>A nagy alkotások kora.</u> /Egy polgár vallomásai II., Válás Budán, Kabala, A féltékenyek II., A négy évszak, Eszter hagyatéka, Vendégjáték Bolzanóban, Szindbád, Kaland, Az igazi, Kassai őrző, Mágia, Ég és föld, A gyertyák csonkig égnek. C. <u>A háború jegyében.</u> /Röpirat a nemzetnevelés ügyében, 18 Kassai polgárok, Fűves könyv, Vasárnapi krónika, Szirály, Verses könyv, Napló II., Varázs, Műlet és nemzedék, A nővér, Medvetánc, Európa elrablása, Sértődöttek	9. old.
<u>III. Márai világa:</u>	III. / 24. old.
Kor. Időtartam. Hely. Emberek. /Férfiak, nők. Közösségek. /Család, város, nemzet Európa. Élmények. /Gyermekek, szerelem, szeretet, művészet, magány, Isten, betegség és halál.	
<u>IV. Márai rokonai:</u>	40. old.
Akiket szeret, Rokonai a magyar irodalomban, Külföldi rokonok.	
<u>V. Márai miben új és értékes?</u>	45. old.
Atmoszféra, metafizika, analízis, szintézis, intellektuális asszociáció, műfaj, nyelv, polgár, új humanista, individuum.	
<u>VI. Márai hatása: Olvasói</u>	53. old.
Kritikusai.	

031051